

В'ячеслав Яремчук

СПЕЦИФІКА ФОРМУВАННЯ ТА ПРОЯВІВ
РЕГІОНАЛЬНОГО ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ У ЛЬВІВСЬКІЙ
ОБЛАСТІ

Аналізується проблема регіонального політичного режиму, внутрішні та зовнішні чинники його формування і еволюції у Львівській області у роки незалежності України.

Ключові слова: *регіональний політичний режим, Львівська область, сучасні політичні процеси.*

Vyacheslav Yaremchuk. Specificity of the Regional Political Regime Formation and Manifestation in Lviv Oblast.

The author analyses the issue of the regional political regime, internal and external factors of its formation and evolution in Lviv oblast in the years of independence of Ukraine.

Key words: *regional political regime, Lviv oblast, modern political processes.*

Проблеми трансформаційного періоду, що нині переживає Україна, актуалізують увагу до поглибленого розгляду функціонування політичного режиму, виявлення причин його неефективності як на центральному, так і регіональному рівнях. Наукова і політична важливість порушеної проблеми полягає у тому, що феномен регіональних політичних режимів є дотичним до загальної «мозаїки», з якої складається політичний режим України, стійкий розвиток якого можливий за умови дотримання балансу інтересів регіонів, що набуває особливої ваги в сучасних процесах децентралізації країни, формування багаторівневих політичних відносин, що актуалізує і проблему регіонального рівня влади.

Дослідження, які торкалися тематики регіональних політичних режимів, почали з'являтися в Україні на початку ХХІ ст. Проблему, переважно в теоретичному плані, досліджували В. Барановський, М. Лендбел, Ю. Остапець, Т. Панченко, С. Рибалко, В. Романова, Н. Ротар, І. Тищенко та ін., низка з яких – С. Дяк, А. Колодій, В. Маркітанов, А. Романюк, Ю. Шведа торкалися Львівської області. Значну увагу до регіонального та

субрегіонального рівнів української політики, аналізу емпіричної бази приділяли і різноманітні науково-дослідні інституції, зокрема, Центр соціально-політичних досліджень при НаУКМА (спільно з Центром слов'янських досліджень університету Хоккайдо, Японія), Український незалежний центр політичних досліджень, Комітет виборців України, Лабораторія законодавчих ініціатив, Поліський фонд міжнародних і регіональних досліджень та ін. Разом з тим, наукові розвідки з порушеної проблеми ще не набули системного характеру, що торкалося і отримання обґрунтованих концептуальних висновків, перебуваючи і далі на етапі популяризації та адаптації зарубіжної методології до українських умов, пошуків виважених наукових підходів та дослідницького інструментарію в опрацюванні емпіричної бази. Зважаючи на зазначене, метою статті є дослідження феномену *регіонального політичного режиму* на прикладі Львівської області, реалізація якої бачиться через вирішення таких завдань, як з'ясування умов і чинників, які сприяли його формуванню, а також специфіки його функціонування та трансформації.

Вибір для дослідження Львівської області зумовлений помітною роллю, яку відігравав регіон (володіючи передусім соціальним, символічним, культурним капіталами [1, с.213]) в суспільно-політичних процесах сучасної України. Незважаючи на те, що область не володіла потужною ресурсною базою (на початок ХХІ ст. її частка в загальному балансі країни: площа – 3, 6%, населення – 5, 4%, обсяг валової продукції – 4, 2% (9-те місце серед областей країни [2, с.181]), вона, згідно з висновками експертів, залишалася регіоном «нереалізованих... можливостей з потенціалом лідера як у політичному, культурному, так і економічному... плані» [2, с.187]. Станом на 2013 р. область займала одні з найвищих рейтингів у країні щодо інвестиційної привабливості (за індексом відкритості влади – 1-ше місце, діловому клімату – 2-ге, діловому оптимізму – 2-ге та ін. [3]), що відкривало перед нею, особливо враховуючи втілення євроінтеграційного курсу України, нові перспективи.

Під дефініцією регіональний політичний режим, яка є похідною від загального поняття політичний режим, ми розуміємо

спосіб функціонування загальнонаціональної політичної системи країни на регіональному рівні. Тобто, регіональний політичний режим є відображенням взаємодії суб'єктів політичного життя – політичних акторів (правлячої еліти*) з їхніми ресурсами (адміністративно-правовими, фінансово-економічними, інформаційно-ідеологічними) і стратегіями, спрямованими на здобуття, здійснення і утримання владних повноважень у межах певної території (області), а також регіональних політичних інститутів, функціональне призначення яких полягає у дотриманні встановлених норм політичної діяльності.

В унітарній Україні підставою для виникнення регіональних політичних режимів стали процеси політичної й етнічної самоідентифікації, демократизації політичного життя, впровадження ринкових відносин, підвалини яких формувалися в країні на заключному етапі існування СРСР, що створило умови для політизації регіональних відмінностей, достатньо автономного існування регіональних політичних акторів, а також інститутів і стратегій здійснення політики. На Львівщині цьому сприяла низка об'єктивних і суб'єктивних чинників, зокрема, належність області (як помітного суб'єкта політичного життя країни) до історичної Галичини (символічний капітал), високий рівень усвідомлення населенням, його елітою своєї окремішності, а разом з тим і існування та артикуляції своїх інтересів, що сприяло перетворенню «території» у «регіон», а місцевих чиновників та бізнесменів на регіональну політичну еліту. Останнє передбачало і відповідні дії еліти, яка, прагнучи бути виразником суспільства, спрямовувала свою активність не лише на виконання директив «Центру», але й на утворення сприятливих умов для реалізації інтересів свого регіону.

* Згідно зі структурно-функціональним принципом виокремлюються основні групи правлячої еліти: *політична еліта* (переважно їй належить роль публічного прийняття рішень, несення відповідальності за їхнє виконання), *економічна еліта* (з нею пов'язана роль неформального, непублічного лідера, який істотно впливає на процес прийняття рішень), *бюрократична еліта* (організатор-управлінець у підготовці і прийнятті рішень), *інтелектуальна еліта* (генератор ідей і комунікації).

Важливо відмітити, що згаданий феномен, як комплекс регіональних особливостей політичного режиму, може виявляти свої чітко виражені ознаки далеко не завжди, інколи перебуваючи в латентному стані, не виходячи зі стадії «визрівання» чи постійної нестабільності/змінності. Необхідною умовою для цього, враховуючи, що інституціональний дизайн політичних режимів в областях України, окрім АР Крим, був уніфікованим, є присутність регіональних політичних акторів, якісні характеристики яких (серед них – наявні ресурси), рівень взаємодії між ними визначали специфіку політичного режиму на регіональному рівні, напрями його трансформації. Істотно впливали на «політичну взаємодію» останніх рівень політичної культури, історико-культурні традиції регіону, розвиток соціально-економічних відносин, наявність харизматичних політичних лідерів, стан багатопартійності тощо.

Зважаючи на це, найбільш продуктивним у дослідженні регіонального політичного режиму, проблеми, яка охоплює знання на стику багатьох наук (політики, політичної географії, геополітики, економіки, демографії, історії, соціології та ін.), є використання міждисциплінарної методології пізнання [4, с.6], зокрема, поєднання *правового* та *соціологічного підходів*, що передбачає вивчення як формально-юридичних норм, так і неформальних (реальних) практик у здійсненні політики в регіоні із залученням широкого кола суб'єктів – конкуруючих між собою груп політичних акторів, груп тиску. В умовах *демократичного транзиту*, який здійснюється в Україні, доцільним є звернення й до висновків транзитолога Т. Карозерса, який зводив рівні взаємодії між «засобами здійснення політичної і економічної влади» та «політичними акторами» до двох моделей – «домінуючої влади» і «безплідного (безформного) плюралізму» [5, с.50–52]. Якщо для першої була характерною наявність «домінуючого актора», здатного здійснювати політичну діяльність самостійно, без кооперації з іншими «політичними гравцями», то інша, в умовах високої фрагментації політичних акторів, серед яких жоден не був здатним зайняти провідне становище, передбачала взаємодію між суб'єктами політичного життя (в амплітуді від співпраці до конфронтації).

Важливу роль у формуванні регіонального політичного режиму відіграє рівень взаємин між «Центром» і «Регіоном», який може балансувати від певного рівня місцевої «автономії» до «залежності», коли прагнення до всеосяжного контролю з боку центральної влади може призвести до її повної домінації на місцях. Найбільш зримо це проявлялося у кадровій сфері – призначенні ставлеників Києва (з кола місцевих чи «варягів») на керівні посади в органах виконавчої влади, рівня залежності регіону від державного фінансування. В умовах *гібридного політичного режиму*, який сформувався в Україні, «гармонізувати» цю ситуацію були в змозі лише регіони, які мали потужні ресурси (передусім економічні), що давало змогу не лише ефективно лобіювати інтереси в «Центрі», але й здійснювати тиск на нього.

Щодо груп львівської регіональної еліти, які мали доволі незначні ресурси, її стратегії у відносинах з «Центром» були обмеженими. Якщо на початку 1990-х рр. серед них найбільш яскравими можна назвати «гру в автономність» чи «похід на Київ», які виявилися нереалізованими, то в наступному політичні актори області переважно дотримувалися «лоялістського» чи очікувального напрямів. У свою чергу, це забезпечувало отримання відповідних ресурсів і гарантій як для розвитку регіону, так і збереження владних повноважень чинної еліти, її незмінності. Разом з тим, суб'єкти політичного поля Львівщини (як і інших регіонів) щодо «Центру» займали далеко не консолідовану позицію. Так, у 1990-ті рр. регіональна політична еліта (починаючи від дисидентів, правозахисників, активістів національного відродження) часто перебувала у конфліктних відносинах з офіційним Києвом, який на початковому етапі незалежності України значною мірою представляла екс-партійно-радянська номенклатура. Умовою ж успішної діяльності економічної еліти були її «адаптивні якості», вияви лояльності щодо «Центру» в заміні на відповідне сприяння. Останнє, в міру перетворення економічної еліти в провідного «політичного гравця» [6], за рахунок концентрації в її руках матеріальних ресурсів, отримання суспільної легітимації істотним чином впливало на рівень взаємодії регіону з «Центром».

Формування регіонального політичного режиму у Львівській області було покладене на початку 1990-х рр., коли на тлі зміни характеру політичних відносин в УРСР «післяперебудовного періоду» в регіоні почалася руйнація підвалин радянської системи, яка спиралася на партійні та радянські органи. Наслідком переваги антикомуністичних сил стало усунення від владних важелів партійно-радянської номенклатури, поява нових груп політичної еліти, характерною ознакою яких була висока фрагментація, що посилювалося міжгруповою конкуренцією, багатоальтернативними підходами до політичного процесу.

Нова конфігурація політичних сил у регіоні була формалізована місцевими виборами (березень 1990 р.), які, зламавши монополію на владу КПРС–КПУ, висунули на передові позиції носіїв високого репутаційного капіталу – колишніх дисидентів, громадських діячів, викладачів та науковців, що привело до істотного зменшення частки серед депутатів традиційного представництва від «блоку комуністів і безпартійних». Так, у складі Львівської обласної ради «першого демократичного скликання» (1990–1994 рр.) опоненти КПУ становили близько 2/3 депутатського корпусу. Зі Львова до неї не потрапив жодний комуніст [7].

У 1990 р. головою Львівської облради став В. Чорновіл, якому за підтримки національно-демократичних сил вдалося опанувати головними політичними важелями області й разом зі своєю командою (як правило, належних до НРУ), серед якої виділялися Мик. Горинь (заступник голови облради), С. Давимука (голова облвиконкому), розпочати амбітні реформи в політичній і соціально-економічній галузі, що перетворювало Львівську область на один з базових регіонів у боротьбі за практичне втілення ідеї державної незалежності України [8, с.927]. Завдяки діям «команди Чорновола» вже весною 1990 р. Львівська обласна рада однією з перших у країні ухвалила рішення про використання на території області нарівні з державними символами УРСР Українського Національного прапора, гімну «Ще не вмерла Україна». Влітку 1990 р., що стало прикладом для інших громад України, Львівська міська рада ухвалила рішення «Про Герб міста Львова», згідно з яким місту був повернутий старовинний герб,

який символізував причетність міста до державницьких традицій Галицько-Волинського князівства, прагнення до відновлення принципів самоврядування.

У квітні 1990 р. була ухвалена «Відозва першої сесії першого демократичного скликання Львівської обласної Ради до народу», в якій проголошувалося, що Львівщина стає місцем «вироблення механізмів і принципів здійснення одвічної мрії нашого народу про незалежну, демократичну Українську державу» [9, с.220]. Водночас, керівництво облради було свідоме й того, що ці ініціативи зустрінуться зі спротивом* не лише з боку КПРС-КПУ, але й владних структур у Києві [10, с.608]. Облрадою було видано й декрет «Про владу» (26 квітня 1990 р.), який проголошував про перехід на території області всієї повноти влади до Рад народних депутатів «як вищого органу державної влади». У документі, який був спрямований на руйнування монополії на владу з боку КПУ, зазначалося про недопустимість втручання в роботу рад з боку «партійних чи громадських організацій», «присвоєння ними невласливих... функцій, перш за все адміністративно-господарських» [11], що поклало початок ще в умовах УРСР перебирання важелів політичного управління в області до рад різних рівнів.

Фактично до кінця 1990 р. Львівська облрада вперше почала контролювати всю область, відтіснивши ще нещодавнього монополіста політичного життя – Львівський обком КПУ на другорядні позиції. Реакцією на загострення політичної ситуації в СРСР, спроби центральної влади втримати свої позиції силовим способом, стало тимчасове наділення облрадою (листопад 1990 р.)

* Дійсно, у 1990 р. Львівська область опинилася у певному «стані облоги», що з успіхом використала демократична влада для мобілізації своїх прибічників, дискредитації комуністичного режиму. В умовах відмови уряду у наданні дотації на сільськогосподарську продукцію Львівська облрада спромоглася до впровадження прямих економічних контактів з деякими республіками СРСР, що не лише розв'язало гостру соціальну проблему, але й значно підняло авторитет регіональної влади (Див.: Деревінський В. Протистояння Львівської обласної ради із правлячою в УРСР Комуністичною партією у другій половині 1990 року / В. Деревінський // Історія України. Наукові виклади. – 2014. – №6. – С.53 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///D:/Admin/Favorites/Downloads/Mandriv_2014_6_11%20(1).pdf).

В. Чорновола надзвичайними повноваженнями, що ще більше зміцнило його провідний політичний статус у регіоні. Концентрація влади в руках голови облради (враховуючи явочну зміну законодавчих актів, знесення пам'ятників В. Леніну та ін.) навіть викликало побоювання встановлення на Львівщині авторитарного режиму, однак останній (у чому не було сенсу) не скористався своїми широкими повноваженнями.

У 1990 р. у Львівській області із заснуванням обласною радою газети «За Вільну Україну», яка стала конкурентом видань, що виходили під егідою Львівського обкому КПУ, розпочався процес роздержавлення ЗМІ. Того самого року Львівська міська рада розпочала друк газети «Ратуша». З перших років незалежності України ринок мас-медіа області (телебачення, радіо, друковані ЗМІ, Інтернет) являв собою майже повністю україномовну галузь, яка, незважаючи на спроби монополізації, динамічно розвивалася, залишаючись доволі різноманітною, з різними осередками впливу. Окрім чисто партійних видань, які мали вузьку аудиторію, проявляли активність головним чином під час виборчих кампаній, регіональні ЗМІ, які здійснювали діяльність на комерційній основі, включаючи і опозиційні, прагнули позиціонувати себе як «нейтральні», політично «незаангажовані» [12, с.3]. Стрімкий розвиток сфери надання інформаційних послуг, зважаючи на те, що медіа-ринок області був далеким від «повноцінного бізнесу», пояснювався використанням її як ефективного інструменту впливу на формування громадської думки, а також у корпоративних і політичних конфліктах [13]. Зважаючи на це, реальні власники багатьох ЗМІ регіону приховували своє «обличчя» за офшорами, підставними редакціями і особами. На відміну від обласного центру з його розвинутим публічним життям, районні та міські ЗМІ переважно були орієнтовані на місцеве керівництво, що створювало проблеми у вільному доступі до інформації.

За ініціативи В. Чорновола була здійснена спроба прискорити радикальну трансформацію політичної системи УРСР, яка в умовах протидії центральних державно-компартійних органів була спрямована на розширення прав «федеральних земель» (областей) [14, с.745]. Йшлося про «Галицьку асамблею», яка являла собою спільні сесії Львівської, Тернопільської та Івано-Франківської

обласної рад (лютий, вересень 1991 р.). Дії цієї політичної інституції, що не мала нічого спільного з «галицьким сепаратизмом»* (ініціаторами у цьому звинуваченні стали комуністи), передбачали побудову унітарної децентралізованої України з розвинутим регіональним і місцевим самоврядуванням [15]. Однак уже в умовах незалежності України під дією наростаючих проблем економічного характеру (включаючи і неможливість створення у Львові Галицького міжрегіонального економічного центру), тиску з боку Києва, зміни керівників обласних рад ця ідея, яка передбачала перенесення на столичний рівень львівського досвіду з «магістральних напрямів» перебудови країни [16, с.29], пішла у небуття.

Без особливого результату, що відбувалося на тлі певної ейфорії, на початку 1990-х рр. відбулася і спроба посилити вплив регіональної політичної еліти Львівщини, її найбільш яскравих представників – В. Чорновола, Мих., Гориня, І. Юхновського та ін. на центральний політичний рівень України. На той час в умовах тимчасового зниження політичної ваги традиційних регіональних центрів Львову вдалося зміцнити свої позиції у «верхньому ешелоні» влади. Про це вказував і показник присутності представників регіональної еліти, які характеризувалися високим рівнем консолідації у складі перших урядів України, в якому Львівщина (після Києва) займала почесне друге місце (значно відставали у цьому рейтингу Харківська, Дніпропетровська, Одеська, Донецька області) [17]. Однак, володіючи обмеженими ресурсами, впливи Львова на офіційний Київ, а отже, і пропозиція щодо встановлення нових стандартів політичних відносин у країні вже до початку доби президентства Л. Кучми були нівельовані, заступлені іншими

* Ідея «галицького сепаратизму» не виходила за межі «інтелектуального сепаратизму». Згідно з даними опитування, проведеного Центром Разумкова (червень–липень 2004 р.), населення Львівської області, незважаючи на високий рівень регіональної ідентичності (82% респондентів пов'язували свої майбутні саме з регіоном, 77% вважали за доцільне зміцнення його повноважень), у політичній сфері не підтримували ідеї набуття областю «широкої автономії». Понад 97% респондентів висловились категорично проти виходу регіону зі складу України (Див.: Романюк А. Львівщина: портрет на фоні президентських виборів-2004 / А. Романюк, Л. Скочиляс, Ю. Шведа, М. Бучин, В. Варгас. – Львів: ЦПД, 2004. – С.5, 20, 51.).

регіонами. Через різні обставини політичні актори Львівщини не спромоглися використати і такий майданчик лобіювання інтересів регіону, як Верховна Рада України*.

Окрім політичних питань, пов'язаних з процесами декомунізації, тиском на офіційний Київ у здобутті реальної незалежності України, починаючи з 1990 р. обласна рада під проводом В. Чорновола, як провідна політична інституція області, присвятила увагу й нагальним проблемам соціально-економічної сфери, вбачаючи шлях у виході з гострої економічної кризи (на відміну від дотримання «карткової системи», посилення адміністративних методів керівництва економікою) у впровадженні елементів ринкової економіки, приватизації, сприяння у розвитку акціонерного і приватного підприємництва, забезпечення соціального захисту населення. Тобто, йшлося про системне запровадження нових форм суспільно-політичних відносин (в межах, що дозволяла чинна правова база), проведення економічних реформ, які почали давати перші позитивні результати [9, с.221], що, по суті, створювало ґрунт для формування регіонального політичного режиму на Львівщині.

Провідну роль у політичному житті регіону відігравав обласний центр – Львів**, зважаючи на те, що у місті знаходилися

* Перші спроби створення лобістської групи в парламенті – міжфракційного об'єднання були здійснені у Верховній Раді України IV (2002–2006 рр.) та V (2006–2007 рр.) скликань, однак вони виявилися невдалими через критичний рівень протистояння між «помаранчевими» та «біло-голубими» політичними силами. Безрезультатною виявилася і діяльність Міжфракційного депутатського об'єднання «Львівщина» (2013 р.), до роботи якого було залучене керівництво Львівської обласної і міської рад. Його призначення полягало у координації зусиль депутатів, зокрема, протидії практиці нерівномірного розподілу державних дотацій на користь східних областей України, чого добитися в умовах режиму В. Януковича було нереально. Незначна активність, наростаюче міжпартійне суперництво стали на заваді й міжфракційного об'єднання «Львівщина», утвореного у 2015 р., до якого увійшли 36 народних депутатів з кола учасників парламентської коаліції.

** Інші міста обласного підпорядкування, зокрема, Дрогобич (єдине з міст, що мало населення понад 100 тис. жителів), Новий Розділ, Стрий, Червоноград та ін., які хоча і були центрами економічного життя області (машинобудування, нафтопереробка, вугільна та хімічна промисловість та ін.), базовими районами

керуючі політичні інститути області, концентрувалися основні групи політичної і економічної еліти, ЗМІ, через що політичні рішення, ухвалені в ньому на різних рівнях, були визначальними для всієї області. Зважаючи на коло повноважень і впливів, головними політичними акторами у Львівській області в роки незалежності України, причетними до формування та функціонування регіонального політичного режиму, були передусім лідери провідних політичних інститутів регіону – очільники виконавчих структур та органів місцевого самоврядування, керівники політичних партій, представники неформальної політичної сфери, зокрема, від великого бізнесу. З прийняттям у 1990 р. Закону Української РСР «Про місцеві Ради народних депутатів України та місцеве самоврядування» за рахунок об'єднання посад голови облради та голови виконавчого комітету ключовим політичним актором області став амбітний В. Чорновіл, який був одночасно головою органу «регіонального самоврядування» і «місцевої адміністрації» [18]. Запроваджений у 1992 р. новий політичний інститут – Представник Президента України (як найвища посадова особа в області), а з 1995 р. – обласна державна адміністрація (її очільник – голова обласної держадміністрації) істотно звузили політичну вагу облради (органу місцевого самоврядування, що представляв спільні інтереси територіальних громад області), перебравши на себе виконавчі повноваження. Помітну роль у політичному житті регіону відігравала й міська рада Львова (її голова) – представницький орган, який, будучи наділений правовою, організаційною і фінансовою автономією, що базувалася на європейському досвіді, національному законодавстві, отримав можливість вирішувати міській громаді питання місцевого значення, забезпечувати участь громадян у політичному процесі.

Трансформація політичного режиму в Україні з приходом до влади Президента України Л. Кучми, що супроводжувалося наростанням авторитарних тенденцій, формуванням «територіаль-

деяких політичних сил, не відігравали помітної ролі в політичних процесах області.

но-ієрархічної системи влади», в якій поєднувалися гіперцентралізація «Центру» та вияви місництва в областях [19, с.60], призвела до стрімкої зміцнення президентської вертикалі влади. Враховуючи ж, що головне призначення обласних «державних адміністрацій», відповідальних «за стан економічного і соціального розвитку» підзвітної території полягало у здійсненні *контролю* над органами місцевого самоврядування, а у разі необхідності й *спрямування* їхньої діяльності, формування бюджетної політики, в умовах гібридного політичного режиму це створювало додаткове поле зіткнення інтересів у регіонах, суспільного напруження.

У цьому випадку дії офіційного Києва були спрямовані на посилення контролю над регіональними групами еліт, а відтак на їхню консолідацію під проводом «партії влади», включаючи і формат «нав'язаного консенсусу», патерналістських відносин. Цьому сприяла й зміна практики призначення вищої посадової особи в області – голови облдержадміністрації. Якщо спочатку він призначався Президентом України у погодженні його кандидатури з обласними радами, то у подальшому в цьому «потреба відпала» (формально – «за поданням Кабінету Міністрів України»), що перетворило згаданий інститут на ефективний інструмент впливу «Центру» на регіони. Одним з наслідків цього стала постійна ротація керівництва регіонів, що вело до зміни регіональних політичних акторів. Згадане вносило істотну корекцію і щодо основного індикатора регіональних політичних еліт – здатності (незалежно від зовнішніх впливів) дотримуватися ними місцевих регіональних соціально-економічних і політичних інтересів [20, с. 97].

Враховуючи вищезазначене, поява на Львівщині домінуючого політичного актора, безпосередньо причетного до формування і функціонування регіонального політичного режиму – голови облдержадміністрації, вносило додаткові проблеми по лінії взаємин «Центр – Регіон». І хоча державна адміністрація в області формувалася переважно вихідцями з Західної України, Львівщини, з кола представників домінуючої політичної еліти, за висновком експертів інституція та її очільник залишалися «розмінною картою у певній колоді, яка грається в Києві» [21]. Через це, як

зазначалося в одній з публікацій, «у кріслі намісника... два роки всидіти вважається «довгожителством». Часто-густо з моменту самого призначення голови держадміністрації були вимушені «готуватися» до того, що депутати облради висловлять їм недовіру, силового «виселення» з кабінетів місцевими радикалами або «несподіваного» указу про відставку «за втрату контролю» над регіоном [22]. Наслідком високого рівня напруженості у взаєминах між центральним політичним керівництвом та місцевою політичною елітою стала рекордно висока ротація голів Львівської обласної адміністрації* – за роки незалежності України таких призначень було здійснено 16 (табл. №1).

Таблиця №1

Очільники Львівської обласної державної адміністрації та Львівської обласної ради (1990–2015 рр.)

Голова ОДА	Каденція	Партійність	Голова ЛОР	Каденція	Партійність
1	2	3	4	5	6
			Чорновіл В. М.	04.1990–04.1992	НРУ
Давимука С. А.**	03.1992–07.1994	НРУ			
Горинь М. М.***	07.1995–02.1997	НРУ	Горинь М. М.	04.1992–04.1997	НРУ
Гладій М. В.	02.1997–01.1999	АПУ	Фурдичко О. І.	04.1997–04.1998	АПУ
Сенчук С. Р.	01.1999–03.2001	АПУ	Сенчук С. Р.	04.1998–07.2001	АПУ
Гладій М. В.	03.2001–04.2002	АПУ	Гадзало Я. М.	07.2001–04.2002	АПУ

* У середньому по областях України зміна голів облдержадміністрацій відбулася понад 10 разів, у сусідній Чернівецькій області таких призначень було 10, у Рівненській – 8, Івано-Франківській – 7.

** Представник Президента України у Львівській області.

*** Виділеним позначено осіб, які одночасно очолювали Львівську облдержадміністрацію та облраду або двічі облдержадміністрацію.

Продовження Таблиці №1

1	2	3	4	5	6
Янків М. Д.	04.2002–06.2003	Б. п.	Сендак М. Д.	04.2002–04.2006	Блок Віктора Юшенка «Наша Україна» / ВО «Батьківщина»
Сендега О. С.	06.2003–12.2004	----			
Олійник П. М.	02.2005–02.2008	НРУ/НСНУ	Сеник М. П.	04.2006–11.2010	НСНУ
Кміть М. І.	02.2008–04.2010	Б. п.			
Горбаль В. М.	04.2010–12.2010	ПАРТІЯ РЕГІОНІВ	Панькевич О. І.	11.2010–11.2012	ВО «Свобода»
Цимбалюк М. М.	12.2010–11.2011	Б. п.			
Костюк М. Д.	11.2011–03.2013	Партія «Відродження»	Колодій П. Н.	11.2012–10.2015	«ВО «Свобода»
Шемчук В. В.	03.2013–10.2013	Б. п.			
Сало О. М.	10.2013–01.2014	Б. п.			
Сех І. І.	03.2014–08.2014	ВО «Свобода»			
Турянський Ю. І.	08.2014–12.2014	Б. п.			
Синютка О. М.	12.2014– по т. ч.	Б. п. (у минулому – «Наша Україна»	Ганущин О. О.	11.2015– по т. ч.	Б. п., обраний за списками «БПП «СОЛІДАРНІСТЬ»

(Таблиця складена автором на основі матеріалів, що знаходяться у вільному доступі).

Вагому роль на хід регіональних політичних процесів, як складової регіонального політичного режиму, відіграло і національне законодавство, яке, по суті, наближало принципи функціонування органів місцевого самоврядування до виконавчої вертикалі влади, стимулюючи канал зовнішнього впливу на регіон. Передусім, це стосувалося процедури обрання голови обласної

ради, що було прерогативою депутатського корпусу. Останнє більше відображало не так суспільні настрої громадян, скільки розклад політичних сил у представницькому органі, потужність його головних партійних фракцій. Зміна виборчого законодавства (за визначенням фахівців, депутатів) перетворила Львівську облраду на інституцію, яка була «відірваною від проблем територіальної громади і від самих виборців» [23]. Перехід від «мажоритарної» виборчої системи (1990, 1994 рр.) до «мажоритарно-пропорційної» (1998, 2002 рр.) і, нарешті, до «пропорційної» у 2006 р. призвів до того, що обласна рада стала представляти не територіальні громади Львівщини, а здебільшого політичні партії, їхнє керівництво: «рішення, які стосуються території Львівщини, як правило, погоджували з центральним офісом у Києві, а той дивився на цю проблему зі своєї точки зору, яка не завжди була на користь... області» (голова Львівської облради V «демократичного скликання» М. Сенік), «у партіях відсутня будь-яка дискусія з внутрішньополітичних чи регіональних проблем, усе спускається «зверху» (Мик. Горинь) [23]. Сам же депутатський корпус на початку XXI ст. почав формуватися значною мірою за рахунок жителів обласного центру. Закон України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» (2010 р.), який повернув «мажоритарно-пропорційну» виборчу систему до місцевих виборів 2010 і 2015 рр., навряд чи покращив ситуацію, заклавши суперечливі стандарти до функціонування облради, різну орієнтацію депутатів, коли половина з них була формально підзвітна виборцям, інша – лідерам політичних партій.

Зміни конфігурації політичних інституцій Львівщини, пов'язані з запровадженням посади Представника Президента України, поклали початок до згортання на Львівщині «єри Чорновола», «чорноволівських стандартів» у системі владних відносин, яких до кінця 1990-х рр. намагалися дотримуватися послідовники з його команди – менш харизматичні й впливові, що поєднувалося і з політикою офіційного Києва, спрямованою на позбавлення регіону його самобутності і надмірної амбіційності щодо участі в загальнонаціональній політиці [24]. «Виведення» В. Чорновола з політико-владних відносин області відбулося у 1992 р., коли він

відмовився від пропозиції свого головного опонента по президентських перегонах – Л. Кравчука обійняти посаду Представника Президента України у Львівській області. Значною мірою це пояснювалося наростаючими соціально-економічними проблемами регіону, які місцева влада була неспроможною розв'язати, що позначилося на падінні рівня підтримки В. Чорновола, через що він вирішив зосередитися на політичній діяльності всеукраїнського масштабу. Цілком логічним (на той час це кадрові рішення відбувалося без втручання Києва), що вакантну посаду Представника Президента України в області за рекомендацією В. Чорновола посів перший заступник облради С. Давимука (1992–1994 рр.), який предметно займався соціально-економічним блоком, створив потужну реформаторську команду, до якої входили фахівці – не лише представники національно-демократичних сил, але й «старої номенклатури», що на тлі традиційної для області боротьби з комуністами було досить новим явищем, спрямованим на консолідацію елітних груп, створення ефективного алгоритму суспільно-політичних відносин з одночасною маргіналізацією радикально-націоналістичної політичної опозиції.

Під проводом С. Давимуки в області у 1994 р. розпочався процес масової приватизації державних підприємств, за темпами якої Львівщина була серед лідерів країни. Цей процес не обійшовся без корупційних скандалів, що кидало тінь і на головного «адміністратора» області. Однак позиції С. Давимуки, особливо в умовах підтримки його дій з боку облради (на той час її очолював Мик. Горинь), залишалися стабільно високими [25], що вказувало на формування в регіоні владної коаліції елітних груп. Виходячи з функціональних обов'язків, С. Давимука зробив кроки щодо посилення своєї персональної ролі у політичних відносинах регіону, будучи безпосередньо причетним до кадрової політики (включаючи призначення голів силових відомств області, заступників командувача Прикарпатського військового округу). Через це не стало особливою несподіванкою, коли з ліквідацією інституту Представників Президента України С. Давимука опинився на посаді, до якої виявив неабиякий хист, очоливши Львівське регіональне відділення Фонду державного майна. Згадана посада, необхідні зв'язки і впливи, включаючи й

перебування представників «команди Давимуки» в структурах облдержадміністрації, дозволяли йому ще тривалий час входити до кола найвпливовіших осіб регіону.

Заключний етап керівництва області представниками «революційної хвилі» пов'язувався з Мик. Горинем, який у ранзі голови облради (1992–1997 рр.) був призначений першим головою обласної державної адміністрації (1995–1997 рр.). Судячи з усього, його призначення «політичним адміністратором» області було вимушеним кроком Президента України Л. Кучми, який ще не мав своєї команди управлінців і прагнув уникнути будь-якого напруження у стосунках з регіоном, в якому не користувався підтримкою (на позачергових президентських виборах 1995 р. Л. Кучма у 1–2-му турах голосування набрав на свою користь у Львівській області лише 3, 6–3, 9% голосів – один з найгірших показників в Україні). На той час Мик. Горинь, як представник центристського напрямку національно-демократичних сил, безумовно був головним політичним актором Львівщини. Про це свідчило й те, що на виборах голови облради (1994 р.) за нього проголосували дві третини депутатів. Проти його кандидатури виступали лише радикали, звинувачуючи його у «зраді» національних інтересів [26].

Натомість, як представник «старої» інтелігенції, Мик. Горинь не вписувався в систему нових владних відносин, особливо в умовах їхньої комерціалізації, через що його відставка стала лише питанням часу. Він виявився «зайвим» як для Києва (через свою партійно-ідеологічну належність), так і для місцевого бізнес-середовища (через небажання бути лобістом різноманітних комерційних проєктів, у перерозподілі власності, унеможлиблював чимало сумнівних схем з управління регіоном, які привнесли його наступники) [27]. Це вело до втрати популярності, важелів управління регіоном провідним політичним актором, спонукало й місцеві «бізнесово-підприємницькі групи» до пошуку потрібної особи «без комплексів», яка могла б сприяти розподілу «спільного пирога» [28].

Актуалізувало згадане те, що упродовж 1995–1996 рр. – піку масової приватизації у Львівській області були роздержавлені понад 3 тис. об'єктів [29], що призвело до появи численного прошарку підприємців, які стали потужними «гравцями» регіонально-

го політичного простору. Наявність матеріальних статків (а разом з ними і відповідних зв'язків, впливів) відкривали перспективу для їхніх володарів у просуванні на державній службі, виборних органах, що швидко призвело до зміни соціального складу депутатського корпусу місцевих рад, коли в них, порушуючи принцип відмежування влади від бізнесу, на зламі ХХ–ХХІ ст. роль головного актора почали відігравати саме «політики-бізнесмени». Показовим у цьому плані був склад Львівської обласної ради у 2006 р. серед депутатів якої комерційною діяльністю (переважно на посадах керівників) займалося понад 40% депутатів*. У Львівській міській раді (2006 р.) частка підприємців, за деякими оцінками, сягала 70% [30, с.141]. Згадане явище привнесло в політичні відносини області прогресуючу тенденцію непотизму [31], що посилювало вплив неформальних інститутів у здійсненні політики.

Роль каталізатора у зазначеному процесі відігравав гібридний політичний режим, який сприяв утвердженню в Україні так званої «латиноамериканської» моделі еліти. Її характерною ознакою було використання влади для забезпечення комерційних інтересів її носіїв, першорядності власних інтересів перед громадськими чи загальнонаціональними [32, с.28]. Наслідком цього явища, яке відображало незрілість правової системи держави, стало зрощення державного апарату і бізнесу, що стимулювало монополізацію політичного процесу, вело до формування «коаліції закритого типу» між політичною верхівкою регіонів та бізнес-елітою, формування домінуючої статусної групи, контроль над якою здійснював офіційний Київ.

Зростаючу роль у політичних відносинах області почали відігравати і фінансово-промислові групи (далі – ФПГ), формування яких припало на другу половину 1990-х рр. Справа полягала у тому, що засадним принципом в їхній діяльності було досягнення ефективних форм представництва і захисту своїх інтересів у «Центрі». Через це серед різноманітних стратегій реалізації корпоративних інтересів ФПГ переважно застосовували

* Підраховано автором за: Бізнес у Львівській обласній раді // Вголос. – 2006. – 5 травня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vgolos.com.ua/articles/biznes_u_lvivskiy_oblasniy_radi_102938.html?print

найбільш вигідну для себе (водночас неефективну для регіону) стратегію «анонімної інкорпорації в політичні структури центру», що стимулювало корупцію, орієнтувало еліту на здійснення патрон-клієнтельських зв'язків [33, с.127–128]. Вага останнього посилювалася тим, що, незважаючи на певні коливання, пов'язані зі зміною прав власності, участь «великого бізнесу» в політичному житті регіону була більш стабільною, ніж політичних акторів, які були пов'язані з *призначеннями* чи *виборами* (чиновники, депутати різного рівня, партійні функціонери).

Щодо регіональних ФПГ, то вони базувалися на незначних у масштабах країни місцевих ресурсах – харчова і переробна промисловість (АПК), енергетична, будівельна, туристична галузі тощо. У першому-другому десятиріччях ХХІ ст. помітними не лише в економічному, але й політичному житті області були такі лідери ФПГ – С. Сенчук (АПК), П. Димінський – свого часу «тіньовий олігарх №1 на Західній Україні» [34] (нафто-переробна галузь), Б. і Я. Дубневичі («залізнична група»). Вони (у зв'язку з «Центром» чи за власною ініціативою) були причетні до прийняття політичних рішень на рівні регіону, розподілу фінансових потоків, реально впливали на кадрові призначення у виконавчих структурах (обласна, районні держадміністрації), органах місцевого самоврядування, формування виборчих партійних списків від рад низової ланки до Верховної Ради України. Надаючи значення формуванню громадської думки, представники ФПГ стали помітними «гравцями» на медіа-ринку Львівської області. Так, у I–II десятиріччі ХХІ ст. у регіоні провідні інформаційні ресурси входили до складу медіа-холдингів, які очолювали П. Димінський, Б. і Я. Дубневичі, А. Садовий та ін.

Ефективним інструментом захисту інтересів бізнес-еліти Львівщини від коливань політичної кон'юнктури, конкурентів стало використання інституту політичних партій, що мало обопільну вигоду – «місцеві бізнесмени» надавали фінансово-матеріальну допомогу партіям, були істотними важелями для поширення їхніх впливів на місцях, останні виконували функцію політичного «прикриття» своїх спонсорів, зняття для проникнення до владних структур. У разі неможливості дотримання таких

домовленостей представники бізнес-еліти змінювали свою партійну ідентифікацію, яка коригувалася в залежності від пануючих у регіоні суспільно-політичних поглядів та «вимог» «Центру»*.

Наслідком концентрації матеріальних активів стало те, що у Львівській області станом на 2007 р. було зафіксовано 46 мільйонерів, кількість яких (з річним доходом у понад 1 млн грн на рік) сягнула у 2010 р. 63 осіб (у межах країни частка мільйонерів становила близько 6%) [35]. Відсутність в області потужних виробничих комплексів, значна фрагментація економічного простору, що стримувало процеси монополізації, високий рівень конкуренції з суб'єктами господарювання з інших регіонів сприяло тяжіння суб'єктів економічної діяльності до конкурентно-коаліційних відносин. Разом з тим, особливістю економічної сфери регіону було те, що управління його виробничими «гігантами» різних форм власності («Львівська залізниця», «ДТЕК Захід-енерго», «Львівгаз», «Львівобленерго», «Львівський лікеро-горілчаний завод», «Нафтопереробний комплекс – Галичина», «Львівський автобусний завод», «Львіввугілля» та ін.) перебувало далеко за межами Львівської області. «Відкритість» економіки Львівщини створювала додаткові канали впливу на політичні процеси, а зрештою, і на регіональний політичний режим, як з боку уряду, так і великих бізнес-структур країни, належних до Р. Ахметова, І. Коломойського, Д. Фірташа та ін.

Вищенаведене підтверджувало точку зору, згідно з якою доля Мик. Гориня як керівника області, що «не вписувався у систему», була вирішена на найвищому рівні не на його користь. Залишалось лише провести потрібну кадрову заміну, встигнувши зробити це

* Так, С. Сенчук, політичні впливи і статки якого безпосередньо залежали від належності до «партії влади», на початку своєї кар'єри (кінець 1990-х рр.) був функціонером АПУ. Після відсторонення від влади він після перемоги «помаранчевої революції» став членом нової провладної політичної партії – «Народний Союз Наша Україна». Б. і Я. Дубневичі тривалий час були головними «спонсорами» в регіоні ВО «Батьківщина», згодом партії «Відродження». Після перемоги Революції Гідності вони успішно співробітничали з ПАРТІЄЮ «БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА «СОЛДАРНІСТЬ». П. Димінський співпрацював з низкою політичних сил, з яких найбільш помітними були НРУ, ВО «Свобода», блок «Наша Україна», ПАРТІЯ РЕГІОНІВ, ВО «Батьківщина».

до початку проведення парламентських і місцевих виборів 1998 р. Якщо для усунення його з посади голови облдержадміністрації достатньо було Указу Президента України, то позбавлення керівництва в облраді вимагало дотримання необхідних процедур, що і було здійснено в неопублічній спосіб. Згідно з деякими джерелами, прискорив розв'язання цієї проблеми Прем'єр-міністр П. Лазаренко, який виявив неабияку зацікавленість до ключових галузей економіки Львівщини – паливно-енергетичної, продовольчої, спиртової. Вже у 1996 р. головним постачальником газу у Львівській області стала підконтрольна Прем'єр-міністру компанія «Єдині енергетичні системи України». Була «підготовлена» й заміна Мик. Гориню в особі його заступника в облраді М. Гладія, який, отримавши високе призначення в уряді в галузі АПК, дістав змогу формування в облраді потужного «аграрного лобі», спрямованого проти Гориня [28].

До кола останніх входили керівники підприємств аграрного сектору (колишні голови колгоспів), поява яких в облраді у 1994 р. була не випадковою. Саме вони в умовах економічної кризи стали головними фінансовими «спонсорами» регіональних осередків політичних партій, отримавши у вигляді «бартеру» мандати депутатів [27]. Намір же депутатської «аграрної групи» отримати гарантії щодо володіння ними відповідних ресурсів зумовлювало їхнє тяжіння до «партії влади» – Аграрної партії України (далі – АПУ), агентами якої вони і виступали у Львівському регіоні. Подвійний тиск з боку «Центру» та регіональних «опозиціонерів» врешті-решт змусив Мик. Гориня, який «відмовився грати в команді чийогось клану та виконувати його замовлення» [28], залишити за власним бажанням на початку 1997 р. посаду голови облдержадміністрації, а невдовзі і облради*, які були заміщені ставлениками «Центру» – членами АПУ М. Гладієм (облдержадміністрація) та О. Фурдичком (облрада). Таким чином, першу хвилю «демократичної влади» на Львівщині з «подачі» Києва змінила «аграрна команда» (належна до АПУ), яка, як представник «номенклатурної системи», базувалася на нових

* Після відставки Мик. Горинь «конвертував» свій політичний капітал в економічну сферу, тривалий час обіймаючи керівні посади в структурі Західної регіональної митниці.

свідомісних, морально-етичних принципах, насаджуваних у регіонах режимом Л. Кучми [24].

Згадані події були синхронними із загальними тенденціями у розвитку «політико-культурних орієнтацій» владної політичної еліти України, її регіональних сегментів, коли на зміну першого етапу, так званого «романтичного» (1991–1994 рр.), прийшов «прагматичний» [36]. Рішуча зміна провідних політичних акторів Львівської області, поява серед них «прагматиків», далеких від «революційних подій» початку 1990-х рр., відвертих провідників «лінії» Кисва стала визначальною у тому, що регіон з цього часу розпочав еволюцію від «П'ємонту» (традиційної дефініції, навколо якої гуртувалися місцеві елітні групи) до звичайної області, що ледве виділялася серед інших [37]. Домінація у владних структурах «політиків-адміністраторів» призвела й до появи тенденції, коли їхні представники почали використовувати свій високий політичний статус в особистих цілях. Тобто, здобуття політичної влади почало виступати не як «інструмент», а як «самоціль» політичної діяльності, враховуючи можливість отримання економічних дивідендів від політичного капіталу. В свою чергу, це передбачало як адаптування провідних політичних акторів до політичної кон'юнктури регіону, так і дотримання (головним чином) патронажно-клієнтельських «правил» у відносинах з «Центром».

Так, з періодом керівництва облдержадміністрацією М. Гладієм (який «легко адаптувався в систему і адаптував її під себе» [38]) та його наступником С. Сенчуком (колишнім заступником голови облдержадміністрації, який два роки суміщав посади голів облдержадміністрації та облради) упродовж 1997–2002 рр. на Львівщині пов'язувалися процеси «тотального переділу власності», починаючи з ліквідних галузей – харчової, горілчаної, ринку землі. Зрозуміло, що не без корупційної складової, саме в цей час С. Сенчук став однією з найзаможніших осіб області, очоливши (після відставки) одну з провідних у регіоні ФПП у сфері АПК (корпорація «Еколан»). Причиною ж краху політичної кар'єри С. Сенчука, який у 2001 р. втратив обидві посади, були кулуарні розбірки, гострий конфлікт інтересів у політичній і економічній сферах, до яких був причетний новий потужний політичний актор,

черговий ставленик Києва – С. Медведчук, молодший брат В. Медведчука (керівника Адміністрації Президента України, голови СДПУ(о)), з яким пов'язувалося просування в області інтересів «клану Медведчука».

С. Медведчук зробив у Львові блискучу кар'єру. Перебування на посаді (з 1998 р.) голови Державної податкової адміністрації у Львівській області (ДПА), фактично «держави у державі», дало йому змогу створити «паралельний центр влади», який, враховуючи власні інтереси, взаємодіяв з регіональною владою або був її опонентом. Спираючись на ДПА, перетворену на репресивний орган із залякування опонентів (підприємців, ЗМІ, місцевих депутатів та партійних активістів), проводячи звільнення з посад небажаних посадовців, масове рекрутування до лав СДПУ(о), С. Медведчук отримав контроль над ключовими силовими структурами області (Західною регіональною митницею, управлінням МВС), що дозволило йому стати однією з ключових фігур у політичному житті регіону, так званим «тіньовим губернатором» [39] («тут він керував усім» [40]; голова облради М. Сендак).

Однак переможцем у боротьбі за домінування в області, арбітром у якому виступав офіційний Київ, стали інші. Ресурсів «клану Медведчука» виявилось замало, щоб перетворити область на «заповідник «есдеків». Як і в 1997 р. (в ситуації з Мик. Горинем), так і у 2001 р. обидві вищі політичні вакантні посади були заміщені представниками пропрезидентських сил – членами АПУ М. Гладієм (облдержадміністрація, повторно) та Я. Гадзalom (облрада). М. Гладій, окрім контролю над областю, був відповідальним і за проведення на «належному рівні» виборчих перегонів 2002 р. (парламентських, місцевих), що стосувалося просування інтересів провладного виборчого блоку «За Єдину Україну!». Поразка цієї політичної сили, яка на виборах до Верховної Ради України отримала на Львівщині один з найгірших результатів, зумовила кінець його політичної кар'єри в області.

Уже у наступному після виборів місяці головою облдержадміністрації Львівщини було цілком несподівано призначено колишнього члена Народно-Демократичної партії М. Янкова (квітень 2002 р.), що випадало зі звичної схеми призначень високопосадовців з кола домінуючої в області (чи країні) політич-

ної еліти й започатковувало нову, вимушену традицію, яка відображала гостру кадрову кризу в АПУ [41]. М. Янків був науковцем-економістом з великим досвідом управління обласного масштабу, не пов'язаним з партійно-політичним середовищем, що наперед, враховуючи незмінну позицію Києва щодо посилення своїх впливів у регіоні, створювало ситуацію невизначеності, яка могла в будь-який момент закінчитися. Насправді ж, призначення на посаду голови облдержадміністрації «менеджера-управлінця» було компромісним рішенням. На цю посаду претендували більш потужні «політичні гравці» – міністр економіки України О. Шлапак, майбутній міністр транспорту України Г. Кирпа, голова Закарпатської облдержадміністрації Г. Москаль, голова обласної податкової адміністрації С. Медведчук, голова Львівської облради Я. Гадзало та ін. І, як виявилось, згадане рішення для центральної влади було найбільш виграшним, адже воно не викликало різкої реакції з боку регіональної еліти Львівщини [42].

Останнє набуло особливої актуальності у 2002 р., коли обласну раду очолив представник від опозиції М. Сендак, що призвело до наростання протистояння між виконавчою гілкою влади та обласним органом самоврядування. Варто зазначити, що обрання головою облради маловідомого в політиці М. Сендака (на той час директора районного автотранспортного підприємства) стало можливим за рахунок підтримки Виборчого блоку політичних партій «Блок Віктора Ющенка «Наша Україна» (далі – «Блок Віктора Ющенка «Наша Україна»), але головним чином завдячуючи підтримці місцевої бізнес-еліти, лідера однієї з ФПГ області П. Димінського. В цьому разі інтереси груп регіональної еліти зійшлися у боротьбі проти спільного ворога – «партії всемогутнього Медведчука» (СДПУ(о)) та її основної «зброї» – податкової адміністрації [43].

Результати місцевих виборів 2002 р. у Львівській області, значна ротація складу депутатського корпусу на рівні області та районів (понад 60% [44]), повне оновлення мерів міст вказували не лише на втрату довіри до цих інститутів з боку суспільства, але й на недостатній рівень консолідації регіональної політичної еліти, відсутність спадкоємності політичної влади. Використання адміністративного фактора, політичної мімікрії регіональної еліти

дозволило на певний час зберегти контроль над органами місцевого самоврядування провладним політичним силам. Так, більшість з мерів міст обласного підпорядкування були належні до АПУ. Членами та прибічниками цієї партії (на той час це був феномен для Львівщини) виявилася і більшість з голів районних рад, більшість депутатського корпусу районних рад, сільських голів. Лише у складі облради та Львівської міської ради перевага була на боці опозиційних політичних сил, належних до «Блоку Віктора Ющенка «Наша Україна» [2, с.180].

Значною мірою ця перемога була досягнута за рахунок Львова, традиційного для міста «клімату» суспільно-політичних відносин, який передбачав відкритість, альтернативність, надання переваги демократичним процедурам, наявності потужних місцевих груп політичної еліти, їхньої спроможності до консолідованих дій, співпраці з політичними силами (центри яких знаходилися поза межами регіону), з якими уособлювалися національно-демократичні сили країни – «Блоком Віктора Ющенка «Наша Україна», Виборчим блоком політичних партій «Виборчий блок Юлії Тимошенко» (далі: БЮТ). Так, ще наприкінці 2001 р. депутатами Львівської міської ради було присвоєно звання «Почесний громадянин міста Львова» Прем'єр-міністру України В. Ющенку*. На початку 2002 р. у Львові (за ініціативи маловідомого на той час депутата міськради, директора Інституту міста А. Садового) була розгорнута активна кампанія з проведення у день виборів 31 березня 2002 р. (за прикладом Харківської міськради) міського консультативного референдуму за надання Львову статусу «міста державного значення», що передбачало його перетворення на один з «метрополійних центрів України» (до кола таких міст мали входити Київ, Харків, Одеса, Львів [45]). Вважалося, що за рахунок втілення проекту місто мало не лише розширити свої владні повноваження, але й значно збільшити рівень державних асигнувань. Однак, незважаючи на те, що ідею референдуму підтримали понад 100 тис. львів'ян [46], його проведення було

* Перед ним у 2001 р. такого звання був удостоєний Іван Павло II (Папа Римський).

унеможливлене через позицію чинного на той час мера Львова (В. Куйбіди), який розглядав ці ініціативи як технологію виборчих конкурентів. У результаті це обернулося для нього, як і для його політичної сили, нещодавно пануючої в області – НРУ, несподіваною поразкою на виборах міського голови Львова й перемогою чергового «мера-інтелектуала» (Л. Буняка), який спирався на підтримку нового «політичного гравця» регіону – БЮТ [47].

Варто звернути увагу на те, що підводячи підсумки 2002 р., який поклав початок завершення «ери» владарювання в регіоні провладних політичних партій, з якими уособлювалися на той час АПУ, НДП, СДПУ(о), експерти були схильні вважати, що найвпливовішим політиком у Львівській області і далі (за рахунок підконтрольного кадрового потенціалу) залишався С. Медведчук. Другу позицію у рейтингу зайняв голова облдержадміністрації М. Янків, за ним йшли представники силових відомств. Голова облради займав незвичну, однак, реальну – 11-ту позицію у загальному рейтингу політиків [48].

Ситуація пояснювалася й тим, що вже у 2002 р. керівництво СДПУ(о) розпочало підготовку до майбутніх президентських виборів, а зважаючи на свій маргінальний результат, досягнутий на парламентських виборах 2002 р. у Львівській області (2, 3% голосів виборців), намагалося за рахунок посилення своїх впливів у виконавчих структурах, органах місцевого самоврядування завершити «період невизначеності» на свою користь. Саме через ці причини, а також неможливість встановлення контролю над новопризначеним головою облдержадміністрації, до того ж запідозреного у лобіюванні ним інтересів «донецької групи» [49], призвело до того, що саме С. Медведчук, який вважав область підконтрольною територією «есдеків», був причетний до «атаки» проти головного «політичного актора» області – М. Янкова, відставка якого відбулася влітку 2003 р.

Новим головою облдержадміністрації став «господарник», безпартійний О. Сендега, що вписувалося в систему стримувань і противаг, яка набула поширення при Президенті України Л. Кучмі. Це призначення (за характером – технічне) аналітики пояснювали як наслідок компромісу, досягнутого у вищих ешелонах влади (між

В. Януковичем («донецька група»), В. Медведчуком та Г. Кирпою), який мав забезпечити перетворення СДПУ(о) та ПАРТІЇ РЕГІОНІВ на головних «політичних гравців» області [50]. Висока посада О. Сендеги, який позиціонував себе як «аполітичного керівника», свідчила й про кризу традиційних груп політичних еліт регіону, відсутність «нових еліт, здатних боротися за владу» [40]. Насправді, новий очільник облдержадміністрації за лаштунками аполітичності (адекватно розуміючи пануючі опозиційні настрої в регіоні, включаючи і облраду) виявляв якості досвідченого «апаратника», набуті за попередні майже двадцять років на різних посадах у Львівській області, останній з них – першого заступника облдержадміністрації. Через це, будучи ставлеником Г. Кирпи та «есдеків», О. Сендега сприяв посиленню в органах владної вертикалі, в бізнес-сфері впливів представників СДПУ(о). Надаючи ж належне тиску «донецького клану», за його участі у складі Львівської облради напередодні президентських виборів 2004 р. було утворене об'єднання депутатів «Регіони України» [51].

Можливо, саме такий «фасадно-нейтральний» статус голови облдержадміністрації влаштував Президента України Л. Кучму, який усвідомлював, що його ставленик на президентських виборах – чинний Прем'єр-міністр В. Янукович міг розраховувати в області на мінімальну підтримку. Через це центральна влада не висувала перед О. Сендегою «надзавдання» на період виборів, що могло дискредитувати владу, загострити суспільно-політичну ситуацію, в чому не було сенсу.

На практиці, ця функція тиску на опозицію, небажаних виборчих конкурентів була «делегована» іншому політичному актору – С. Медведчуку, що системно і брутально втілювалося у життя за декількома напрямками під прикриттям апарату податкової адміністрації, прокуратури, МВС, організацій СДПУ(о) упродовж усього 2004 р. Зокрема, була здійснена спроба (включаючи адміністративний тиск чи банальний підкуп депутатів) досягнути домінування у Львівській обласній раді. «Головному податківцю» області, незважаючи на те, що у 2002 р. до облради увійшло всього чотири «есдеки» (!), вдалося створити депутатську

групу «Соціальна справедливість» (28 депутатів) [2, с.179], друге за чисельністю депутатське об'єднання*, з допомогою якого він блокував роботу облради, намагаючись відсторонити від посади її очільника М. Сендака (фракція «Наша Україна»). Проти останнього були розпочаті і слідчі дії з наміром відкриття кримінальної справи. Подібну стратегію щодо досягнення домінування СДПУ(о) було застосовано і у Львівській міській раді.

Однак завдяки високій консолідації опозиційних сил, втіленні ефективних стратегій адміністративний ресурс був значною мірою нейтралізований. Зокрема, з боку керівництва облради були здійснені заходи, спрямовані на захист депутатів від тиску влади. До них були залучені як широкі кола громадськості (народні віча, пікети), народні депутати України, так і ОБСЄ, низка іноземних дипломатичних представництв, що надало акціям суспільного резонансу. У конфлікт було змушене втрутитися і керівництво Верховної Ради України [52, с.82–85]. Наслідком гострого конфлікту стало об'єднання провідних елітних груп Львівщини з метою «витіснення» С. Медведчука з регіону. Офіційно йому облрада висловила недовіру («зловживання службовим становищем»), що було продубльовано і відповідними скаргами-зверненнями до Президента України Л. Кучми, Прем'єр-міністра В. Януковича. Згадана проблема «була знята» на початку 2004 р. з переведенням С. Медведчука з підвищенням у Київ.

Напередодні ж головної політичної події країни – президентських виборів 2004 р. в області виявилось декілька політичних центрів впливу, результат боротьби між якими мав завершити період невизначеності, притаманний регіональному політичному режиму, на чолі якого стояли представники від «партій влади» – АПУ, СДПУ(о). Станом на 2004 р. експерти львівського Центру політичних досліджень визначали в області

* Згідно з деякими джерелами за вступ до депутатської групи «Соціальна справедливість», яку очолював С. Медведчук, депутатам пропонувалося винагородження у 30 тис. дол. США, ще 1 тис. дол. США пропонувалося щомісяця (Див.: Романюк А. Львівщина: портрет на фоні президентських виборів-2004 / А. Романюк, Л. Скочиляс, Ю. Шведа, М. Бучин, В. Варгас. – Львів: ЦПД, 2004. – С.82).

декілька таких центрів, які мали різний ступінь впливу на прийняття політичних рішень, розподіл фінансових потоків, контроль над силовими структурами тощо. До одного з провідних «первинних центрів впливу», які знаходилися у Києві, зараховувалася Адміністрація Президента України (на персональному рівні – В. і С. Медведчуки). На регіональному рівні він мав домінуючий вплив на силові відомства Львівщини (УВС, податкова адміністрація, митниця, суди), структури СДПУ(о), включаючи її депутатські фракції. Окрім мережі підконтрольних ЗМІ (газети «Молода Галичина», «Україна і час», Західне інформаційне агентство (ЗИК) та ін.), політична група мала значний вплив на обласне державне телебачення і радіо.

Конкуруючи позицію до означеного займав інший «первинний центр впливу», який уособлювався з міністром транспорту та зв'язку України Г. Кирпою, що спирався на обласну вертикаль адміністративної влади, включаючи голову облдержадміністрації О. Сендегу, керівництво Львівської залізниці. В інформаційному плані центр володів Незалежною телевізійною агенцією, газетою «За Вільну Україну», активно співробітничав з іншими регіональними ЗМІ. Згадані політичні угруповання мали монопольні можливості на прийняття політичних рішень, кадрову політику, розподіл державного бюджету, важелі впливу на діяльність більшості підприємницьких структур. Однак, були й слабкі сторони – негативне ставлення до них з боку більшості населення регіону, низький рівень впливу на громадську думку.

До «вторинного центру впливу» належало політико-економічне середовище опозиційного виборчого «Блоку Віктора Ющенка «Наша Україна», яке було інтегрованою частиною загальнонаціональної структури. На регіональному рівні політична сила, інтереси якої представляли популярні ЗМІ («Високий Замок», «Поступ», «Львівська газета», ТРК «Люкс» та ін.), базувалася на найбільших депутатських фракціях в обласній та Львівській міській радах, виборних працівниках органів місцевого самоврядування. Політична сила користувалася домінуючою підтримкою більшості населення області. Серед її проблем були: відсутність реального впливу на владні рішення та кадрові призначення, відсутність істотної підтримки з боку «великого

бізнесу». Значну увагу експерти приділяли й оцінці «потенційних центрів впливу» у Львівській області, серед яких на той час виділялася «група А. Садового», яка була представлена низкою підприємницьких структур, медіа-холдингом (газета «Поступ», ТРК «Люкс», журнал «Місто» та ін.), мала позитивний імідж серед населення [52, с.53–56].

Щодо формального політичного керівника області – голови облдержадміністрації О. Сендеги, його надмірна обережність зіграла з ним «злий жарт». Виявилось, що він упродовж року так і не спромігся створити власну «надійну команду» управлінців, не набув (!) інструментів впливу на більшість керівників районних держадміністрацій, призначення яких відбулося за його попередників (з них близько 10-ти були пов'язані з СДПУ(о), інші – «залишки» «аграрників» та особи, близькі до олігарха П. Димінського). Коли ж стало зрозуміло, що чинний голова облдержадміністрації не є «активним гравцем», епіцентр політичного життя перемістився до обласної ради [41]. Логічним видавалося й наступне – в умовах наростаючої політичної кризи, невдовзі після оголошення облрадою недовіри О. Сендезі, він, розуміючи відсутність шансів зберегти посаду за будь-якого результату президентських виборів, у грудні 2004 р. написав заяву на звільнення за власним бажанням.

Новий шанс, що відбувалося в умовах розв'язання конфлікту між групами еліт «регіонів-донорів» та «регіонів-споживачів», для формування суспільно-політичних відносин у регіоні, в яких би місцева еліта змогла, нарешті, відігравати ключову роль, з'явився в умовах перемоги «помаранчевої революції». Ця знакова для країни подія разом з повною зміною владної виконавчої вертикалі на тлі процесів демократизації політичних відносин у країні створювала підстави і для втілення нового різновиду регіонального політичного режиму. Цьому сприяла й відсутність істотних ідеологічних розбіжностей між основними політичними акторами області, належних до різних груп «помаранчевого табору» – вони мали ситуативний, неантагоністичний характер, що створювало сприятливі умови для застосування такої форми взаємодії владних суб'єктів, як політична боротьба за принципом «гри з позитивною

сумою» (Дж. Сарторі), для якої була характерною практика «переговорів» та «компромівів». Політична однорідність головних політичних акторів, підтримка з боку провідних сил бізнес-еліти, які пов'язували з політичними змінами формування більш сприятливого бізнес-клімату в області, сприяли утвердженню в сфері політичних відносин області принципу політичного плюралізму – найбільш дієвої форми співіснування груп політичної еліти регіону, які, розуміючи потребу у взаємовигідній співпраці, в умовах множинності позицій, потреб та цілей у своїх стратегіях, прагнули до підтримки балансу інтересів.

Наразі, нові політичні реалії створювали ґрунт й для зміни відносин по лінії «Центр–Регіон». За визначенням експертів, місцеві групи політичної еліти Львівщини бачили алгоритм їхньої гармонізації за принципом – «щоб їм не заважали» [30, с.140], маючи надію й на набуття ними загальнонаціонального статусу. Однак, політична залежність регіону від Києва аж ніяк не зменшилася. Взаємовідносини «Львів–Київ» і надалі (в умовах відсутності в столиці потужного галицького лобі) характеризувалися нестабільністю, спонтанністю, непублічністю, вони реалізовувалися в умовах персональних домовленостей, групових лобіювань чи гострої необхідності [30, с.148]. Підпорядковані інтересам функціонування політичної системи вже на початку 2005 р. дії новообраного Президента України В. Ющенка були спрямовані на посилення в регіоні владної вертикалі, включаючи й усунення з провідних ролей у політичному житті колишніх союзників з «помаранчевого табору», головним інструментом чого була облдержадміністрація. Через це, замість консолідації регіональної еліти, в області відбувалися процеси посилення конкуренції, загострення конфлікту групових чи персональних бізнес-інтересів, боротьби за політичний вплив [53], що охопило всі рівні влади.

Передусім, це було пов'язано з новим головою облдержадміністрації П. Олійником (2005–2008 рр.), який на момент обрання не мав напрацьованих системних зв'язків, кадрового потенціалу, адже його політична і комерційна діяльність здебільшого не виходила за межі провінційного Червоноград-

ського району Львівської області. Лише обрання його народним депутатом України у 2002 р. від Виборчого блоку політичних партій «Блок Віктора Ющенка «Наша Україна», але головним чином – головування в обласному виборчому штабі В. Ющенка* на президентських виборах 2004 р., дало П. Олійнику можливість увійти до близького оточення майбутнього Президента, сприяло його політичній кар'єрі. Однак рішучі кроки нового глави облдержадміністрації щодо утвердження своєї провідної ролі в регіоні, намагання привласнити права на ухвалення політичних рішень, створили йому більше проблем, ніж здобутків. Це стосувалося і кадрової політики П. Олійника, його намірами формування політичної команди виключно «під себе», прискореною розбудовою структур пропрезидентської партії НСНУ, що порушувало політичні домовленості з «помаранчевими» союзниками. Як виявилось, адміністративних методів у здійсненні контролю над регіоном П. Олійнику, який вступив у конфлікт з низкою місцевих груп еліт, бізнес-середовищем, виявилось недостатньо, через що він продовжував нагадувати «технічного», тимчасового політичного лідера регіону. Про це вказували і дії Президента України В. Ющенка, який вже у 2005 р. завдав нищівного удару по його репутації як самодостатнього політика, значно обмеживши самостійність голови облдержадміністрації в силовому блоці (структури МВС, податкової адміністрації [54]).

Хоча до своїх заслуг голова облдержадміністрації долучав початок «ренесансу економіки та інших сфер життя» в області, незалежність (?) як від місцевих олігархів, так і «Центру», який прагнув «нав'язати правила гри, невідповідні галицькому менталітету», рішучу боротьбу з корупцією та «політичними реваншистами» (до них зачислялися переважно належні до «групи СДПУ(о)»), вони здебільшого залишалися на рівні проєктів [55]. На практиці ж відбувалося наростання протистояння між основними політичними інституціями регіону – облдержадміністрацією та облрадою,

* Одним з претендентів на цю багатообіцяючу посаду був місцевий олігарх П. Димінський, однак хитання останнього між політичними конкурентами – «Нашою Україною» і ПАРТІЄЮ РЕГІОНІВ позбавило його можливості володіння цією – однією з ключових посад в регіоні.

які, враховуючи партійну належність їхніх лідерів, відображали гострі конкурентні відносини між НСНУ та БЮТ.

До розбалансування відносин між головними політичними акторами області, а відтак, і до втрати важелів політичного впливу П. Олійника призвели й суперечливі дії з формування районних державних адміністрацій, які заміщувалися значною мірою за рахунок «перевірених кадрів» – екс-очільників районних виборчих штабів на виборах Президента України у 2004 р., з яких лише поодинокі мали необхідний управлінський досвід. Останнє давало обґрунтований привід для тверджень, що ці призначення обіцяли бути «найскандальнішими кадровими рішеннями» за всі роки незалежності України [56]. Свій вплив на персональний склад голів райдержадміністрацій справив досягнутий компроміс (причому на рівні столичних домовленостей) щодо квотно-партійного принципу заміщення посад, що значно ускладнило владну конструкцію в області. Загалом, вакантні посади голів райдержадміністрацій отримали: 6 представників від Української Народної партії, 5 – НРУ, 2 – Конгресу Українських Націоналістів, 2 – партії «Наша Україна» (в подальшому – НСНУ), по одному – ВО «Батьківщина», УРП «Собор», ВО «Свобода», партія Християнсько-Демократичний Союз, 1 – безпартійний. Насправді процес призначення голів райдержадміністрацій нагадував торг між головою облдержадміністрації з політичними партіями, низка з яких на той час не мала достатнього кадрового ресурсу [57]. Роль же «розмінних монет» відігравали райони області. Як наслідок, з 20 голів районних держадміністрацій третина мала власний бізнес, кожен третій був негативно зустрінутий на місцях (зокрема, з боку районних рад), що посилювало соціальну напругу в регіоні [58].

Уже на початку каденції П. Олійника звинуватили політичні опоненти (включаючи і НСНУ, незважаючи на те, що він очолив її обласну організацію) у використанні адміністративного ресурсу, «перетягуванні» до владних посад колишніх колег з Червонограда (поява у владі «червоноградської групи»), що призвело до відновлення в області протистояння між облдержадміністрацією та облрадою, а на персональному рівні – між П. Олійником та головою облради М. Сендаком (член ВО «Батьківщина»), олігархом

П. Димінським (неформальним «патроном» облради [54]), тим більше, що останній намагався налагодити взаємодію з президентською вертикаллю «без посередників».

У зв'язку з цим значну увагу в своїй діяльності П. Олійник звертав на місцеві вибори 2006 р., які мали підтвердити його домінуючу роль у регіоні. Про це свідчило й те, що голова облдержадміністрації очолив виборчий список Блоку «НАША УКРАЇНА» до облради. Список блоку був посилений і за рахунок включення до нього під №2 «політичного брэнда» – Мик. Гориня (на той час пенсіонера). Результати ж виборів виявилися не переконливими. У новому складі облради Блок «НАША УКРАЇНА» отримав мінімальну перевагу – 26% мандатів депутатів, що не завадило створенню лояльної депутатської більшості, а відтак і обранню головою облради М. Сеніка (НСНУ, один з «червоноградської групи»). Він тривалий час обіймав керуючі посади в області, а з 2005 р. був першим заступником П. Олійника. Тоді ж заступником голови облради було обрано Мик. Гориня*. Шанси ж экс-голови облради М. Сендака знову очолити інституцію, зважаючи на позицію офіційного Києва, були наперед програшними. Разом з тим привертають увагу наступні дії М. Сендака, який після виборів призупинив своє членство у фракції БЮТ, а згодом був призначений радником Президента України В. Ющенка, що цілком вкладалося в схему щодо послаблення політичного конкурента.

До здобутків президентської вертикалі, враховуючи, що на місцевих виборах 2006 р. представники Блоку «НАША УКРАЇНА» отримали відносну перевагу серед депутатського корпусу лише у 13 районних радах (в 6 – БЮТ) [59], можна було зарахувати й перемогу на виборах міського голови Львова А. Садового (член

* У 2009 р. він, повторюючи ситуацію 1997 р., не вписуючись в комерціалізовані політичні відносини області (де керували «сірі кардинали» піщаних кар'єрів», «сірі кардинали» гірничих відводів, земельних ділянок і комунального майна» (Див.: Горинь – політик з великої букви П // Вголос. – 2009. – 4 червня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vgolos.com.ua/articles/goryn_polityk_z_velykoi_bukvy_p_112126.html?print) внаслідок кулуарних домовленостей був усунутий зі своєї посади.

НСНУ у 2005–2010 рр.). Значна роль у його перемозі належала безпосередньо П. Олійнику, який «розчистив шлях» до здобуття посади голови міста своєму ставленику домігшись напередодні виборів за підтримки низки фракцій міської ради відставки чинного на той час мера Львова.

Загалом, кадрові призначення у виконавчій вертикалі, результати місцевих виборів 2006 р. внесли новий зміст у гуртування регіональної політичної еліти навколо традиційних полюсів впливу – облдержадміністрації, облради та Львівської міської ради, які перебували під домінуючим впливом/патронатом пропрезидентської партії НСНУ, що зберігалося до початку «ери» президентства В. Януковича. Разом з тим, помітна втрата позицій у регіоні пропрезидентських політичних сил, що було зафіксовано під час дострокових парламентських виборів 2007 р., які вперше зафіксували перехід лідерства у суспільних симпатіях до БЮТ, змусило Президента України В. Ющенка безпосередньо зайнятися проблемою головного політичного адміністратора області, відставка якого очікувалася ще наприкінці 2005 р. Тим більше, що імідж П. Олійника як політика зазнав значних втрат. Починаючи з 2006 р. він за своїми функціональними обов'язками був вимушений виконувати розпорядження непопулярного в регіоні Прем'єр-міністра В. Януковича, а куратором області став одіозний міністр М. Азаров. Можливо, що певним стримуючим чинником очікуваної відставки було коло ймовірних претендентів на посаду – відомих бізнесменів (у тому числі з-поміж «сірих кардиналів», як, наприклад, П. Димінський), екс-чиновників, політиків регіонального рівня, призначення яких могло посилити напругу між політичними акторами області [54].

Виходом з цієї ситуації стало призначення на початку 2008 р. нового голови облдержадміністрації М. Кметя – безпартійного, рівновіддаленого від груп політичного впливу, президента холдингу з виробництва і продажу мінеральних вод, з особливих відзнак якого було те, що він за версією журналу «Форбс» входив до рейтингу «200 найбагатших людей України». Таке несподіване персональне кадрове рішення вказувало на існування потужних непублічних політичних сил, які стояли за новим «політичним

адміністратором» області й розцінювалося експертами як призначення «не за звичними схемами» (Ю. Шведа) [60], адже було вирішено без участі голови Секретаріату Президента України В. Балого, без погодження з Прем'єр-міністром України Ю. Тимошенко. Зважаючи на це, представники від БЮТ час від часу порушували проблему голови Львівської облдержадміністрації, актуалізуючи переконання на його «тимчасовості», що залежало не від справ на Львівщині, але розкладу політичних сил у столиці. На практиці ж, М. Кміть не виявляв особливих політичних амбіцій, включаючи і прагнень щодо створення «своєї команди», що пов'язувалося з незначною ротацією кадрового складу виконавчих структур області*, намагався дотримуватися в політичній сфері «status quo», що не завадило йому без проблем упродовж двох років керувати Львівщиною, надійно займати верхні позиції в регіональному рейтингу впливових політиків «Топ-100».

Разом з тим, найбільш помітним серед політичних сил області, які перебували в стані «бродіння», переформатування (це пов'язувалося з втратою суспільної довіри до опонуючих між собою партій НУНС та ВО «Батьківщина»), почав виявляти мер Львова А. Садовий, якому вдалося конвертувати імідж успішного бізнесмена і менеджера, громадського діяча у підтримку мешканців обласного центру. Зокрема, у 2007 р. особистий рейтинг А. Садового був найвищим серед головних політичних суб'єктів регіону, переважаючи рівень довіри до голів облдержадміністрації і облради у півтора рази [61, с.100]. І якщо упродовж наступного десятиріччя такі політичні інститути, як облдержадміністрація та облрада, і надалі зазнавали постійних змін у персонально-партійному плані, що жодним чином не нагадувало дотримання спадкоємності, то керівництво міськради Львова залишалося незмінним.

* Згідно з деякими даними «кадрова пасивність» М. Кметя була наслідком того, що ці питання були прерогативою Секретаріату Президента України (Див.: Іван Денкович: Я вірю в патріотизм депутатів міськради, які можуть особисто долучитися до фінансування будівництва стадіону // Вголос. – 2009. – 10 лютого [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vgolos.com.ua/articles/ivan_denkovych_ya_viryu_v_patriotyzm_deputativ_miskrady_yaki_mozhut_osobysto_doluchytysya_do_finansuvannya_budivnytstva_stadionu_100230.html?print).

Підтримка з боку держадміністрації, пропрезидентських політичних партій (до 2010 р.) створювала сприятливі умови для перетворення голови обласного центру, який мав досвідчену команду управлінців, користувався високою довірою мешканців, на впливовий бренд, потужну консолідуючу політичну силу регіонального масштабу. Цьому сприяло і те, що А. Садовий дотримувався найбільш вигірної стратегії, убезпечуючи себе від коливань політичної кон'юнктури у столиці – був одночасно «пропомаранчевим» і «позапартійним».

Консолідація переважаючих груп політичної і економічної еліти Львівщини стала на заваді цілеспрямованих дій режиму В. Януковича у 2010–2013 рр. щодо істотної зміни конфігурації провідних політичних акторів регіону, нового формату взаємовідносин між ними. Як виявилось, заміщення з представників нових провладних сил (переважно від ПАРТІЇ РЕГІОНІВ) виконавчих структур, їхнє проникнення до органів місцевого самоврядування разом з «політичною мімікрією», що торкнулися місцевих чиновників, виробничо-фінансової та медіа сфер, які були вимушені зображати лояльне ставлення до політичного режиму, було нейтралізоване суспільними настроями*, переростанням протестного потенціалу у політичну мобілізацію, що сприяло утриманню впливів традиційних для регіону політичних сил.

Уже на початку 2010 р. в області відбулася масштабна ротація кадрів обласної та районних держадміністрацій, унаслідок якої традиційна місцева політична еліта була усунута від важелів впливу на політичні процеси [62]. Так, якщо спочатку з 20 голів райдержадміністрацій області абсолютна більшість – 14 були

* Напередодні президентських виборів 2010 р. соціологічне дослідження, проведене у листопаді–грудні 2009 р. Українським центром вивчення громадської думки «Соціоінформ», зафіксувало, що 56% львів'ян були готовими визнати перемогу на виборах В. Януковича. Натомість 21% респондентів висловилися за об'єднання навколо органів місцевого самоврядування для активного захисту у правовому полі «прав і свобод регіону», 21, 4% були налаштовані не визнавати результатів виборів, готовими до участі в акціях непокори (Див.: Електоральні настрої львів'ян у грудні // Поступ. – 2009. – 17 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://postup.brama.com/usual.php?what=66335>).

представлені «регіоналами», а 6 безпартійними чи представниками інших партій (політична партія «Наша Україна», НРУ, партія «Відродження», УНП) [63], то в результаті наступної «зачистки» районні структури виконавчої вертикалі очолювали виключно члени ПАРТІЇ РЕГІОНІВ та близькі до них «безпартійні» [64]. Після опанування владною вертикаллю завдання «Центру» полягало й у підпорядкуванні органів місцевого самоврядування, через що увага держадміністрації була прикута до отримання «потрібного» результату на місцевих виборах 2010 р., забезпеченні контролю над «екс-П'ємонтною обласною радою» (унеможливлення прийняття нею дразливих політичних звернень до української влади чи європейської спільноти [65]).

Однак чергова «нова влада» могла розраховувати на виборах лише на «перевірені кадри» (державні службовці, провладні партії, керівники державних установ, залежні від політичної кон'юнктури бюджетники і бізнес-структури тощо), яких було явно недостатньо для здобуття провладної більшості в радах. Позиція ж провідних політичних акторів регіону, яка виходила з розуміння того, що наростаючі авторитарні тенденції в країні несуть загрозу їхньому статусу, втрату контролю над наявними ресурсами, полягала у протидії цим намірам, включаючи і протидію «проникненню» в регіон нових «політичних гравців», які пов'язувалися головним чином з ПАРТІЄЮ РЕГІОНІВ. У подібному руслі формувалися й суспільні настрої, спрямовані на протидію зміцненню в області влади «біло-синіх». Не на боці останніх була і більшість регіональних ЗМІ.

Розуміючи це, Президент України В. Янукович, намагаючись не загострювати ситуацію, був вимушений відмовитися від використання відвертого адміністративного тиску під час виборчої кампанії у Львівській області, як це широко застосовувалося в інших регіонах України. Однією з особливостей місцевих виборів-2010 на Львівщині, що вказувало на їхню демократичність, була велика кількість суб'єктів-учасників, а водночас і переможців. Для порівняння – до облради увійшли представники від 17 політичних партій, натомість у Донецьку облраду – лише 3 (!) [66]. Наслідком суспільних настроїв та очікувань стало те, що на декілька наступних років серед політичних партій області безумовним лідером стало ВО «Свобода», якому вдалося досягнути відносної

переваги в обласній раді (35% депутатського складу) та абсолютної (61% депутатського складу) у Львівській міській раді. За підтримки союзників з «пост-помаранчевого» табору партії вдалося провести на посаду голови облради О. Панькевича (ВО «Свобода»). В період президентства В. Ющенка у 2005–2006 рр. він очолював держадміністрацію одного з районів Львівщини. Не останню роль у призначенні відіграло те, що його сестра – І. Сех очолювала обласну організацію ВО «Свобода», партійну фракцію в облradі. Загаді політики стали найбільш помітними опозиційними діячами, які на найближчі роки очолили в області тиск на обласну вертикаль влади.

Загалом, на місцевих виборах-2010 на Львівщині був обраний до органів місцевого самоврядування найвищий відсоток представників національно-демократичних партій (905 з 3983 по Україні [67, с.42]), що перетворювало регіон на один з провідних опозиційних центрів проти режиму В. Януковича. Головна «партія влади» – ПАРТІЯ РЕГІОНІВ програла місцеві вибори на Львівщині, здобувши на свою підтримку в районах області 5–10% голосів виборців [66]. Жодного висуванця від «регіоналів» не було серед 9 міських голів. Серед новообраних голів районних рад, яких представляли провідні політичні актори на місцях, з-поміж них экс-голови райдержадміністрацій та райрад, мери міст, головний сегмент становили представники опозиційних партій: Політична партія «Наша Україна» – 4, ВО «Свобода» – 4, ВО «Батьківщина» – 3, НРУ – 2 [68]. Обрання ж очільниками райрад двох представників ПАРТІЇ РЕГІОНІВ – голів районних державних адміністрацій (Самбірської та Перемишлянської), явища для Львівщини нетипового, стало результатом неpubлічних домовленостей на рівні керівників політичних партій, що йшло врозріз з риторикою центральних офісів ВО «Батьківщина», Політичної партії «Фронт Змін», ВО «Свобода. Ця ситуація, за висновками експертів, свідчила про те, що опозиційні партії через різні обставини (навіть без тиску) були готові до співпраці з «регіоналами» [69; 70].

Щодо одного з провідних центрів політичного життя регіону – Львівської міської ради, то у 2010 р. вдруге посаду мера без

особливих проблем обійняв А. Садовий, який намагався відмежовуватися від «партії влади». «Гарантією» успіху А. Садового було те, що головним його суперником був представник «біло-синіх» – місцевий бізнесмен П. Писарчук, голова обласної організації ПАРТІЇ РЕГІОНІВ.

Результати місцевих виборів 2010 р. підтвердили неможливість швидкого досягнення повного контролю над регіоном з боку «партії влади». Через це наслідком наростаючого протистояння по лінії «Львів–Київ» стала гарячкова зміна голів облдержадміністрації (упродовж 2010–2013 рр. таких призначень було п'ять), що ще більше загострювало ситуацію, розбалансовувало взаємини між виконавчою і представницькою гілками влади. Прискорювало ротацію голів облдержадміністрації, незважаючи на те, що вони походили з регіону, висловлювання їм недовіри з боку облради, що створювало юридичні підстави для їхньої відставки. Цю ситуацію, незважаючи на застосування адміністративного фактора, посилення податкового тиску чи відкриття кримінальних справ проти опозиційних депутатів, владі не вдалося змінити.

Невдалим стало вже перше призначення В. Януковичем на початку 2010 р. головою обласної державної адміністрації В. Горбалья – банкіра, члена Політради ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, народного депутата України. Глибоко символічним було й представлення нового очільника області, яке відбулося у квітні 2010 р. в сесійному залі обласної ради. Якщо його попередника (М. Кметя), який не дозволяв собі радикальних кроків у політичному чи економічному житті регіону, зміни балансу інтересів, проводжали під аплодисменти стоячи, то перший і невпевнений виступ новопризначеного голови облдержадміністрації В. Горбалья щодо перенесення досвіду «злагодженої роботи» Президента України, парламенту та уряду на регіональний ґрунт було зустрінуте стримано. Тоді ж про очікування груп регіональної еліти недвозначно висловився голова облради «нашоукраїнець» М. Сенік: «Ви знаєте, що на Львівщині народ особливий, це регіон високоосвічених, інтелектуальних, розумних людей... Вони очікують, що ви принесете їм злагоду, спокій, дасте новий імпульс до розвитку. Хочу вам побажати: коли ви будете передавати свою

посаду своєму наступникові (а час іде, і життя є життя), то щоби вам так само аплодували, як Миколі Кметю» [71].

І справді, вже через декілька тижнів перенесення «столичних стандартів» на Львівський ґрунт викликало в області наростання суспільного збурення, хвилю протестних політичних маніфестацій, які навіть призвели до скасування робочого візиту в регіон В. Януковича. Через півроку (після кількаразового висловлювання недовіри з боку облради) Президент України був вимушений звільнити свого ставленика. Політичне протистояння в регіоні не вдалося заспокоїти і його наступникам – генерал-лейтенанту МВС М. Цимбалюку (2010–2011 рр.)^{*} та экс-гендиректору «Укрзалізниці» М. Костюку (2011–2013 рр.). Як коментував ці призначення В. Фесенко, вони мали мало шансів на успіх, адже ставленикам «Центру» доводилося працювати «у ворожому середовищі», що наперед підривало ефективність їхньої роботи [72]. І якщо генерал М. Цимбалюк був звільнений через втрату контролю над регіоном, наростаючу ворожнечу з місцевою політичною елітою, то «залізничник» М. Костюк, окрім латентного протистояння з облрадою, позбувся своєї посади через конфлікт інтересів з економічними структурами, близькими до обласної організації ПАРТІЇ РЕГІОНІВ [73; 74].

Конфліктність у відносинах Львівщини з «Центром» була посилена і відповідним бюджетним тиском. Так, у 2011 р. зменшився рівень інвестування установ державного управління області (на 44%), фінансових організацій (на 37%), готельного і ресторанного бізнесу (на 31%), підприємств транспорту і зв'язку (на 25%), промисловості (на 4%). Спад інвестування відбувся і у сфері освіти, культури та спорту [75]. У 2012–2013 рр. відбулося значне ско-

^{*} До максимального напруження протистояння влади і опозиції на Львівщині призвели події 9 травня 2011 р., коли місцева влада дозволила проросійським політичним силам провести святкування Дня Перемоги у Львові, що супроводжувалося пропагандою радянсько-комуністичних, проросійських (з використанням «георгіївських стрічок») політичних символів. Наслідком цих подій стала «облога» кабінету голови облдержадміністрації, здійснена депутатами облради, коли М. Цимбалюк був вимушений написати заяву про своє звільнення.

рочення (до 20%) капітальних інвестицій [76, с.186]. Не забарилися і наслідки. Так, якщо на початку 2012 р. за сукупністю показників соціально-економічного розвитку Львівщина перебувала на 16-му місці серед областей України, то завершила рік на 23-му місці (!), значно відстаючи від загальноукраїнських показників [77].

Не останню роль у ротації провідних політичних акторів області відіграли парламентські вибори 2012 р., які для центральної влади закінчилися невдачею. В 12-ти одномандатних виборчих округах Львівської області народними депутатами України стали 7 представників від ВО «Батьківщина», 4 від ВО «Свобода». Єдиним безпартійним самовисуванцем, який отримав депутатський мандат, став відомий підприємець Я. Дубневич. Кандидати від провладних політичних сил (ПАРТІЯ РЕГІОНІВ, КПУ та ін.) на всіх мажоритарних виборчих дільницях виявилися неконкурентними. Адміністративний чинник на виборах у Львівській області не спрацював через високий рівень мобілізації опозиційних сил регіону, а також відверто слабкі позиції голови облдержадміністрації М. Костюка, які в котрий раз були «нейтралізовані» з боку облради, її голови П. Колодія (ВО «Свобода»).

Останні гарячкові кроки В. Януковича щодо втримання контролю над регіоном, здійснені у 2013 р., коли облдержадміністрацію очолювали представники силових відомств (екс-генеральний прокурор України В. Шемчук, генерал-майор МВС О. Сало), лише посилили рівень протистояння між місцевими опозиційними та провладними силами. Щодо В. Шемчука, то, на переконання аналітиків, він був компромісною фігурою, завдання якого, враховуючи його належність у минулому до «помаранчевого табору», полягало в гармонізації стосунків Президента України В. Януковича з місцевою політичною елітою, підготовці ґрунту до майбутніх президентських виборів, позитивний результат яких наперед видавався нереальним («Заставити галичан голосувати за Януковича – це те саме, що змусити донеччан полюбити УПА й особисто Бандеру»; Г. Москаль [78]). Однак після того, як В. Шемчук «проштовхнув» через облраду Угоду про розподіл продукції з американською компанією Chevron, яка мала видобувати в області сланцевий газ, потреба у голові держадміністрації, що «дозволяв» собі «загравати з опозицією»,

відпала. Він з новим антирекордом перебування на посаді – 244 дні [79] був відправлений у відставку.

Втілювати ж настанови «Центру» на Львівщині було доручено генералу О. Салу (у минулому причетний до фальсифікацій результатів президентських виборів 2004 р.), від якого експерти очікували посилення тиску на опозицію*. Заяви ж нового призначенця (жовтень 2013 р.) щодо його ролі на Львівщині – «працювати... на благо людей», сприяти «інтегруванню в Європу» [80] не викликали симпатії з боку місцевого політичного істеблішменту, через що вже з перших днів перебування О. Сала у Львові опозиційні депутатські фракції в облраді (ВО «Батьківщина», Політична партія «УДАР», ВО «Свобода») розпочали підготовку до висловлення йому недовіри. Як зазначали джерела, ініціатива у цьому разі виходила з Києва – від голів партій А. Яценюка, В. Кличка, О. Тягнибока [81].

Особливого напруження відносини між облдержадміністрацією та регіональною політичною елітою досягли восени 2013 р. на тлі підписання Україною Угоди про асоціацію з ЄС, коли офіційна влада практично втратила контроль над політичними процесами області. 22 листопада 2013 р. відповіддю на заяву уряду щодо «призупинення» євроінтеграції стала участь депутатів обласної та Львівської міської рад (включаючи і їхнє керівництво) у багатотисячному мітингу львів'ян, на якому вони задекларували спільну позицію щодо дотримання європейського курсу України. Тоді голова облради П. Колодій оприлюднив заклик до вчинення тиску на владу. Як відомо, після «зачистки» Хрещатика в ніч на 30 листопада 2013 р. «проєвропейські» протести суспільства швидко переросли в «антиурядові». У них брали

* Підставою для цього були висловлювання речника Президента України А. Герман, яка стверджувала, що призначення О. Сала є «одне з найбільш вдалих кадрових рішень», він «зможе навести порядок на Львівщині», регіон потребує «твердої руки» (Див.: Герман вважає, що Львівщині потрібна «тверда рука»: новий очільник наведе порядок в області // iPress. – 2013. – 31 жовтня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: german_vvazhaie_shcho_lvishchyni_potribna_tverda_ruka_novyuy_ochilnyk_navede_poryadok_v_regioni_32056).

участь і опозиційні депутати Львівщини – рад усіх рівнів, які, висловивши недовіру В. Януковичу та уряду, місцевій облдержадміністрації, приєдналися до загальнонаціонального політичного страйку. У грудні 2013 р. обласна рада більшістю голосів ухвалила рішення про відкликання своїх повноважень, які були делеговані обласній державній адміністрації, про відновлення виконавчого комітету облради, що мало створити новий інституціональний дизайн регіонального політичного режиму в області.

Загалом, у подіях 2013–2014 рр. місцеві політичні еліти Львівщини висловлювали переважно підтримку Євромайдану. У відповідь на ймовірне запровадження надзвичайного стану у Львівській області під головуванням голови облради П. Колодія у Львові були створені організаційні структури протестувальників – Штаб національного спротиву (з кола депутатського корпусу, самооборони, відомих громадських діячів області), а згодом виконавчий комітет облради – Народна Рада на чолі з головою облради.

На початку 2014 р. існуючий політичний режим у Львівській області зазнав краху – натрапивши на рішучий супротив опозиційних сил, регіональні виконавчі та силові структури стали недієвими. Розпочався й процес масового виходу з лав ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, що торкнувся не лише органів місцевого самоврядування (самоліквідація депутатських фракцій «регіоналів»), але й районних державних адміністрацій, їхнього керівництва. Після прийняття Верховною Радою України «драконівських законів» 16 січня 2014 р. у Львові протестувальники взяли в облогу приміщення облдержадміністрації, а під час вирішальних зіткнень на майдані Незалежності у Києві 18–19 лютого 2014 р. Народна Рада виголосила про перебирання на себе всієї політичної відповідальності за «долю краю та громадян», підпорядкувала собі всі виконавчі органи області. Легітимними органами влади в регіоні були визначені всенародно обрані місцеві ради та створені ними виконавчі комітети.

Перемога Революції Гідності привела до оновлення політичного ландшафту у Львівській області, що полягало у цілковитому усуненні ставлеників ПАРТІЇ РЕГІОНІВ з органів виконавчої влади, призупинення діяльності її фракцій в органах місцевого

самоврядування. Цілком логічними видавалися й призначення виконувачем обов'язки Президента України О. Турчиновим за партійною квотою головою Львівської облдержадміністрації члена ВО «Свобода» І. Сех (березень–серпень 2014 р.), що вкладалося у схему максимального використання ресурсів області у критичний для країни час після початку російської агресії проти України. Однак дії І. Сех, спрямовані на зміцнення в регіоні позицій ВО «Свобода» та пов'язаних з нею бізнес-партнерів [74], передусім в облдержадміністрації, районних структурах (серед голів низової ланки держадміністрації «свободівці» становили 40% складу [82]) викликали негативну реакцію з боку центральної влади. Через це невдовзі після перемоги на президентських виборах П. Порошенка (до речі, Львівська область дала на його користь найбільше голосів – 69, 9%) і напередодні вкрай важливих позачергових парламентських виборів несподівано («за власним бажанням») І. Сех залишила свою посаду. До речі, останній період її головування областю був позначений наростаючою критикою на її адресу, «розкручуванням» корупційних скандалів, до яких були залучені центральні і регіональні ЗМІ, які були в «президентській обіймі» – телеканал «24» («група Садового»), «ЗІК» (медіа холдинг П. Димінського) [83].

Наступне кадрове призначення у Львівській області нагадувало «пробні кроки», адже новим головою облдержадміністрації, причому «тимчасово виконувачим обов'язки» (ця норма відсутня в законодавстві) став позаштатний радник І. Сех – Ю. Турянський, людина, яка останні декілька років обіймала різні посади в столиці, тобто не мала міцних позицій у регіоні. Саме під час його кількомісячної каденції в області відбулася значна ротація голів районних державних адміністрацій, яка через суцільне вилучення з їхнього складу представників ВО «Свобода», ВО «Батьківщина», вихідців зі зниклої Політичної партії «Фронт Змін» [84] радше нагадувала «зачистку». Нові ж призначення з кола підприємців, перевірених чиновників надали домінуючого стано-вища у виконавчих структурах області пропрезидентським силам.

Згадана гарячкова зміна персонального складу владної вертикалі, окрім спроб «вкорінення» провладної ПАРТІЇ «БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА» у виконавчі та представницькі органи

області, вказувала на пошуки центральною владою осередку опертя серед різних груп політичної еліти регіону, і такою, судячи з всього, стала малопомітна на той час «команда» мера Львова А. Садового. Про рівень цієї співпраці, яка мала стратегічний характер, свідчило і те, що збільшенню політичного капіталу А. Садового сприяв безпосередньо Президент України П. Порошенко, неодноразово акцентуючи на тісній співпраці з мером. З боку офіційного Києва щодо політичних сил, з якими уособлювався А. Садовий упродовж 2014–2015 рр., проводилася подвійна тактика – за умови дотримання лояльності відбувалося посилення його позицій як одного з найперспективніших політиків регіону, яка згодом, в умовах «неконтрольованих» дій мера, очолюваної ним Політичної партії «Об'єднання «САМОПОМІЧ», змінилася на прагнення «виведення» його з «великої політики».

У руслі згаданої стратегії Львівську облдержадміністрацію у грудні 2014 р. очолив перший заступник А. Садового О. Синютка. Про важливість цього призначення свідчило те, що серед кола претендентів на цю посаду були такі відомі політики, як голова виборчого штабу ПАРТІЇ «БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА» у Львівській області П. Адамик, экс-віце-прем'єр І. Васюник, экс-голова НБУ С. Кубів, экс-заступник голови Адміністрації Президента України І. Гринів та ін. [22]. Послужний список О. Синютки, включаючи участь у комерційній діяльності, у роботі органів місцевого самоврядування Івано-Франківська та Львова свідчив, що він був досвідченим управлінцем, однак не «самостійним політичним гравцем». Його призначення цілком вкладалося в комбінацію – спираючись на авторитет мера Львова сприяти зміцненню в регіоні позицій пропрезидентських сил, що, у свою чергу, передбачало як усунення політичних конкурентів (ВО «Свобода»), так і послаблення позицій союзників (зокрема, Політичної партії «НАРОДНИЙ ФРОНТ» на чолі з Прем'єр-міністром А. Яценюком [85]). Невдовзі після призначення інтегрований в управлінські структури Львова О. Синютка, впливи та амбіції якого почали зростати в «геометричній прогресії» [86], змінив свій неофіційний статус «довіреної особи» А. Садового на провідного політичного актора регіону, очільника пропрезидентсь-

ких сил (він очолив обласну організацію ПАРТІЇ «БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА», у подальшому – ПАРТІЯ «БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА «СОЛІДАРНІСТЬ»; далі – БПП «СОЛІДАРНІСТЬ»). Отже, в області розпочався новий період у розвитку регіонального політичного режиму, коли О. Синютка у своїй діяльності, взаєминах з регіональною політичною елітою особливий наголос робив на співпраці з А. Садовим, прагненням перенесення «львівських стандартів» на всю область («Ми добилися успіху завдяки тому, що разом сідаємо за стіл і радимось, приймаємо спільні рішення і лобіюємо їх на рівні Києва. І в нас це виходить, з нами почали рахуватися»; О. Синютка) [87].

Однак наростаючі суперечності між львівською політичною елітою і столицею внесли істотні корективи у цей процес. Не в останню чергу це пов'язувалося з позицією А. Садового, який все більше дистанціювався від офіційного Києва. Як зазначала низка джерел, упродовж 2014–2015 рр. він відмовився від кар'єри політика загальнонаціонального масштабу, зокрема, від пропозицій обійняти посади віце-прем'єр-міністра з регіональної політики в уряді А. Яценюка та, навіть Прем'єр-міністра України [88; 89], що пояснювалося бажанням зберегти свою самостійність як політика, незгодю з політичним курсом Києва. У 2014 р. мер Львова усунувся і від участі у позачергових виборах Президента України, хоча за оцінками експертів він як «альтернативний кандидат» мав високі шанси на перемогу [90].

Згадане «вичікування» можна розцінювати як певну стратегію, яка дозволяла А. Садовому залишатися у «високій політиці», уникаючи ризиків падіння свого рейтингу в умовах політичної і соціально-економічної кризи. Рекламування ж «християнських цінностей», євроінтеграційного курсу, освоєння кредитних коштів на інфраструктурні проекти разом зі зміцненням іміджу «успішного управлінця» створювало для нього міцні стартові позиції на наступні президентські вибори [89]. Певним етапом у втіленні цієї мети можна розцінювати здобуття Політичною партією «Об'єднання «САМОПОМІЧ» парламентського статусу на позачергових виборах до Верховної Ради України VIII скликання у жовтня 2014 р. Партія, здобувши 10,9%

голосів виборців і створивши третю за чисельність депутатську фракцію, перетворилася на політичну силу загальнонаціонального масштабу. Партія перетнула 5% виборчий рубіж у 24 регіонах України, а найвищу підтримку отримала у Києві (21, 4% голосів) та у Львівській області (18, 8%) [91].

Зрозуміло, що за цих обставин «некерований» А. Садовий ставав «зайвим» для центральної влади як на загальнонаціональному, так і регіональному рівнях. Через це напередодні місцевих виборів 2015 р. з наміром завдати удару по електоральних ресурсах Політичної партії «Об'єднання «САМОПОМІЧ» за сприяння «Центру» була інспірована хвиля «недружніх» публікацій у центральних («5 канал», «Інтер», за якими стояли П. Порошенко, Д. Фірташ, С. Львовичкін [92]) та регіональних ЗМІ (інформаційна агенція «ZIK» П. Димінського та ін.). Враховуючи ж те, що на Львівщині партії А. Садового не могла створити конкуренції жодна політична сила (популярне ще декілька років тому ВО «Свобода» перетворилося після поразки на парламентських виборах 2014 р. на відвертого аутсайдера), офіційний Київ використав стратегію «клонування», створення антипода партії «Об'єднання «САМОПОМІЧ». Противагою А. Садовому, фактично інструментом для його усунення від політичних процесів [93], мав стати «технологічний проект Банкової» (М. Томенко) [94] у вигляді політичної партії «ГРОМАДСЬКИЙ РУХ «НАРОДНИЙ КОНТРОЛЬ» (створ. у 2015 р.), яку очолив народний депутат України львів'янин Д. Добродомов. До ядра партії увійшла низка народних депутатів з парламентської фракції «БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА», які мали впливи у Львівському регіоні. Нова партія, як і «її зразок», тяжіла до Львова, приділяла особливу увагу проблемам пересічних громадян (протидія корупції, посилення ролі об'єднань громадян тощо). Подібною була і риторика, слогани: «Разом зробимо більше» («НАРОДНИЙ КОНТРОЛЬ»), «В єдності сила» («Об'єднання «САМОПОМІЧ»). Хоча активність (піар) партії Д. Добродомова була побудована на «розслідуваннях» і гучних викриттях» «команди Садового», це не ввело в оману жителів Львівщини. Згідно з опитуванням (липень 2015 р.) її готові були підтримати на місцевих виборах лише 2, 7% жителів Львова [93]. Не змогли створити конкуренцію А. Садовому й

найбільш рейтингові претенденти на посаду голови міста Львова. За чинного мера були готові проголосувати 42, 5% жителів міста, за Д. Добродомова – 11, 7%, за представника БПП «СОЛІДАРНІСТЬ» О. Юринця – 2, 1% [93].

Місцеві вибори 2015 р. відобразили як у всій Україні, так і Львівській області процеси болісного розриву з попереднім режимом, що позначилося на зміні формальних суб'єктів політичного поля (у минуле пішли провідна політична сила, нав'язана «Центром» – ПАРТІЯ РЕГІОНІВ та її антипод – ВО «Свобода»), подальшій фрагментації політичних акторів регіону. Так, на виборах мерів міст області (9 міст обласного підпорядкування і 34 районного) більшість кандидатів взагалі прагнули не пов'язувати себе партійною належністю, через що інститут голів міст області значною мірою являв собою, умовно кажучи, «партію самовисуванців» (19 мерів), що, враховуючи практику політичних відносин, мало тимчасовий характер. «Об'єднання «САМОПОМІЧ», що підтверджувало її потужні позиції в області, як і провладна БПП «СОЛІДАРНІСТЬ», здобули по 5 голів міст [95].

Лише завдячуючи концентрації зусиль пропрезидентських політичних сил Львівщини, потужній підтримці з боку ЗМІ, чиннику суспільного очікування БПП «СОЛІДАРНІСТЬ» вдалося здобути непереконливу перемогу з-поміж 16 політичних суб'єктів на виборах до обласної ради VII скликання і отримати 20 мандатів депутатів (менш ніж 24% її складу [96]), що не забезпечувало досягнення домінуючого становища в інституції. «Непереконливим» виявився і список депутатів від БПП «СОЛІДАРНІСТЬ», нової партії в регіоні, в якому, окрім голови облдержадміністрації О. Синютки (№1 у партійному списку), всі інші виявилися безпартійними (частково за рахунок колишніх членів партій національно-демократичного спрямування чи ПАРТІЇ РЕГІОНІВ). Незважаючи на те, що основу виборчого списку провладної партії становили державні чиновники різних рангів, представники бізнесу, він був далеким від списку, який би представляв провідних політичних акторів регіону. В умовах же прагнень елітних груп регіону «вести самостійну гру», а також «небажаного» для офіційної влади

посилення впливів на Львівщині І. Коломойського (група «Приват»; ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «УКРАЇНСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ ПАТРІОТІВ – УКРОП») змушувало пропрезидентські сили дотримуватися коаліційної тактики [97]. Це і дозволило обрати головою облради висуванця від БПП «СОЛІДАРНІСТЬ» О. Ганущина (у минулому члена НРУ). На правах «коаліціанта» «Об'єднання «САМОПОМІЧ», друга за чисельністю фракція, «отримала» посаду першого заступника голови облради, низку з керівних посад в постійних комісіях ради.

До специфіки Львівської облради зразка 2015 р. належало те, що вона опинилася під значним неформальним впливом з боку ФПГ, пов'язаної з Б. і Я. Дубневичами, які, по суті, перетворилися на інструмент контролю президентської вертикалі над регіоном. Так, спікер облради і далі («на громадських засадах») виконував обов'язки помічника-консультанта народного депутата України Я. Дубневича. Окрім цього, незначне представництво від Львова БПП «СОЛІДАРНІСТЬ» вдалося «перекрити» за рахунок Пустомитівського і Городоцького районів області (підконтрольних Дубневичам*), які дали майже третину депутатського складу фракції, що разом з обранням «своїх» голів низки комітетів [38] в облradі давало підстави стверджувати про існування у складі ради потужної неформальної «групи Дубневичів». До речі, зв'язок «Ганущин–Дубневичі» вельми позитивно, враховуючи і лобіювання інтересів регіону на найвищому рівні, розцінював голова облдержадміністрації О. Синютка («я вдячний і людям, і бізнесменам, і народним депутатам. Ми фактично зуміли об'єднатись на Львівщині. І це багатьом не подобається. Ми домовилися – спочатку інтереси Львівщини, потім – свої власні»; О. Синютка [98]). Те, що «багатьом не подобалося» в нових стандартах взаємин між політичними акторами регіону (складової регіонального політичного режиму), в першу чергу стосувалося нерівномірного розподілу державного фінансування, адже упро-

* До цих районів області можна з впевненістю додати ще й Самбірський район, райдержадміністрацію якого очолив на початку 2014 р. помічник-консультант народного депутата України Я. Дубневича О. Домчак (з жовтня 2015 р. – депутат Львівської обласної ради).

довж 2015–2016 рр. майже третина (!) державних коштів, виділених на потреби Львівської області, освоювалася вузьким колом підприємств, пов'язаних з Б. і Я. Дубневичами [99; 100]. Однією з політичних сил, яка публічно виступала проти такої практики, була Політична партія «Об'єднання «САМОПОМІЧ», однак усунення її представників з керуючих органів облради (початок 2017 р.) послабило позиції партії у представницькому органі, який все більше почав нагадувати фрагментовану інституцію з нестійкою політичною конструкцією.

Таким чином, після місцевих виборів 2015 р., які істотно зміцнили в регіоні позиції пропрезидентських політичних сил, основою яких були облдержадміністрація та облрада, єдиною помітною інституцією, яка зберігала за собою певну автономність, залишалася Львівська міська рада на чолі з А. Садовим. Значна популярність останнього дозволили йому без особливих труднощів у черговий раз вибороти посаду мера Львова (у другому турі голосування він здобув на свою підтримку понад 60% голосів), а його політичній структурі – партії «Об'єднання «САМОПОМІЧ» (37, 5% депутатів [101]) зайняти домінуюче становище у міській раді. Отримані результати відкривали перед А. Садовим карт-бланш, сконцентрувати в своїх руках всю повноту влади у місті, що викликало певний ажіотаж серед опонентів, у ЗМІ, належних до пропрезидентських політичних сил («загроза узурпації влади», «виклики демократичним засадам» [102]).

Високий статус останнього – належність до «Топ-10» українських політиків [103] давав йому можливість (принаймні потенційну) бути впливовим суб'єктом регіонального політичного режиму, впливати на постановку і ухвалення політичних рішень (на рівні міської чи обласної ради, Верховної Ради України). Однак ситуація для А. Садового різко погіршилася на зламі 2015–2016 рр., що пов'язувалося з реакцією центральної влади на дії Політичної партії «Об'єднання «САМОПОМІЧ» у Верховній Раді України, яка «не вписувалася» у пропрезидентський формат, а її вихід з парламентської коаліції створював прецедент до розпуску парламенту. Відмова «грати за правилами» реально загрожувала амбітному меру (як колись і Мик. Гориню) бути вилученим з політики. Нищівного удару репутації А. Садового,

чим скористалися його політичні опоненти, завдала трагедія з людськими жертвами на Грибовицькому сміттєзвалищі влітку 2016 р., що, враховуючи «мандри» побутових відходів зі Львова по всій Україні, нагадувало «блокаду» [89], скоординовану з єдиного центру, з використанням різних сил і засобів (включаючи органи МВС, прокуратури, ЗМІ), спецоперацію, спрямовану на руйнацію політичного іміджу мера Львова на регіональному і всеукраїнському рівнях [104], створення умов для його відставки.

Найбільші дивіденди від розв'язання цієї проблеми прагнула отримати влада – Президент України П. Порошенко («львів'ян сам на сам з цією проблемою не залишим» [105]), голова уряду В. Гройсман, які за будь-якої нагоди стверджували про можливість владнати ситуацію у Львові без «поганого господаря». Відверто позицію влади висловлював голова облдержадміністрації О. Сінютка: «Досить знущатися над львів'янами на угоду своїм політичним амбіціям та виконувати замовлення на дестабілізацію ситуації в державі» [106]. У відповідь мер Львова не без успіху, розраховуючи на підтримку своїх прибічників (їхню реакцію на зовнішній тиск), звинувачував центральну владу країни у намірах блокування дій місцевого самоврядування, дестабілізації ситуації у Львові і області.

Загалом, ситуація навколо А. Садового та очолюваної ним політичної сили, які все більше входили у суперечність з «Центром», практично робило відкритою проблему щодо конфігурації головних політичних акторів у Львівській області, а отже, створювало високу ймовірність подальшої трансформації регіонального політичного режиму. Через це доводиться чекати наступних кроків політичних опонентів, які можуть піти або шляхом пошуків компромісу, або ж загострення відносин, що в руслі гібридного режиму вже було звичним для України.

Становлення незалежної України, процеси демократизації суспільно-політичного життя, політичної і етнічно-національної самоідентифікації, поглиблення ринкових відносин, політизація регіональних відмінностей, що відбувалися в руслі демократичного транзиту країни і супроводжувалися структурним і ідеологічним руйнуванням традиційних груп інтересів, існуючих у радянській політичній і економічній системах, появою нових політичних

акторів, призвели до появи в країні нового феномену суспільно-політичного життя – регіональних політичних режимів, що було притаманним і Львівській області.

Базуючись на ідеї Т. Карозерса, можна стверджувати, що на Львівщині політичний режим на регіональному рівні нагадував модель «безплідного (безформного) плюралізму», ознаками якого були постійна зміна у владі антагоністичних політичних угруповань, існування «партій-одноденок», тимчасові політичні союзи. Найвний чинник фрагментації елітних груп разом з існуючими стандартами політичної культури, традицій суспільно-політичного життя, які унеможлилювали персоніфікацію політичної влади, вело до того, що політичні актори Львівщини в своїй діяльності, в якій завжди був високим рівень альтернативності та конкурентності, здебільшого дотримувалися стратегії «боротьби за правилами», «співтовариства еліт», прагнучи до отримання оптимального результату для учасників шляхом компромісу.

Причина цього полягала у тому, що Львівщина у роки незалежності України, маючи обмежені ресурси, залишалася практично відкритою для зовнішніх впливів, що створювало умови для постійного впливу/тиску з боку більш потужних політичних сил, які істотним чином впливали на здійснення політичних відносин в регіоні, конфігурацію політичних акторів, а зрештою, на формування і функціонування регіонального політичного режиму. Останнє, окрім вимушеного пристосування, включаючи політичну мімікрію, «імітацію лояльності» на нав'язуванні з «Центру» певні стандарти політичних відносин, створювало ґрунт, який сприяв об'єднанню політичної і бізнесової еліти Львівщини (включаючи і політичну мобілізацію) у протидії зовнішнім впливам, водночас, роблячи їх нестійкими, ситуативними. Разом з тим, специфіка регіону (рівень політичної культури, регіональної ідентичності, поширення базових демократичних цінностей, існування певного соціокультурного кордону по лінії «Свій–Чужий») була тим обмежуючим чинником, яка значною мірою нейтралізувала зовнішні впливи, включаючи і «витиснення» з регіону найбільш одіозних суб'єктів політичного життя, про що свідчила рекордна кількість призначень головних політичних акторів регіону – голів обласної державної адміністрації.

За роки незалежності України у Львівській області можна виокремити декілька різновидів існування регіонального політичного режиму, формування і функціонування якого/яких мали тісну прив'язку до політичної кон'юнктури в столиці, особливо, до персонального складу головних політичних суб'єктів країни – Президентів України. Їхня зміна, у свою чергу, вела до ротації регіональних політичних акторів різного рангу, зміни конфігурації місцевої багатопартійності, що унеможливило дотримання спадкоємності у регіональній політиці.

I. Розвиток політичних відносин у Львівській області у 1991–1997 рр., учасниками яких були «однорідні» політичні актори (серед них – Представник Президента України, голова Львівської обласної державної адміністрації, голова Львівської обласної ради, голова Львівської міської ради), належні до традиційних в регіоні національно-демократичних сил, сприяв утвердженню плюралістичного регіонального політичного режиму, в якому найбільш задіяними політичними стратегіями були такі, що нагадували «боротьбу за правилами», «співтовариство еліт». У цей період завершеного вигляду набули процеси інституалізації груп регіональної політичної еліти, які стверджували свій контроль над областю, користуючись основними каналами впливу – адміністративно-правовим, фінансово-економічним, інформаційно-ідеологічним. В цей час істотні зміни відбулися і в сфері органів місцевого самоврядування, які все більше перетворювалися з інститутів, що представляли інтереси територіальних громад, на репрезентантів груп регіональної політичної еліти, включаючи бізнес-середовище, інструмент лобіювання їхніх інтересів.

II. Формування і функціонування регіонального політичного режиму за привнесеними стандартами «Центру»: **1997–2004 рр.** («м'який варіант»), **2010–2013 рр.** («жорсткий варіант»). У цей час в практику «вживлювалася» традиція переходу в політичних стратегіях від «компромісних» до «силових» з використанням широкого спектра засобів адмінресурсу у боротьбі проти політичних конкурентів, спрямованих на їхнє повне усунення, що нагадувало стратегію «переможець отримує все». У добу президентства

Л. Кучми та В. Януковича провідними політичними акторами у Львівській області – головами обласних державних адміністрацій ставали, як правило, нетипові для регіону представники «партії влади», що вело до спроб уніфікації регіону, нав'язування певних моделей політичної поведінки і практики, зокрема, патронажно-клієнтельських «правил» у відносинах з «Центром». Характерним було й те, що в умовах гібридного політичного режиму діяльність голів Львівської облдержадміністрації все більше виходила за межі їхніх функціональних обов'язків і була спрямована на досягнення повного контролю над регіоном, утримання його «лояльності» щодо «Центру». Це здійснювалося з допомогою різноманітних інструментів, включаючи кадрову політику, застосування адміністративного тиску під час виборчих кампаній, вплив на формування складу органів місцевого самоврядування. «Втрата контролю» над регіоном, що перетворилося чи не на найголовніше призначення облдержадміністрації, її очільника, прогнозовано вела до суцільної ротації виконавчої гілки влади, тобто зміни головних політичних акторів, що руйнувало будь-яку спадкоємність у політичному процесі, підвалини сталого (тривалого у часі) регіонального політичного режиму.

У свою чергу, нав'язування політичних стандартів з боку Києва, включаючи і «призначенців», викликало наростаючу напругу серед політичних акторів регіону, головним чином між виконавчою владою та органами місцевого самоврядування, що досягало особливої гостроти на заключному етапі президентства Л. Кучми (2004 р.) та В. Януковича (2014 р.), коли провідні політичні актори області, система їхніх взаємовідносин входили в стадію політичної турбулентності.

III. **2005–2010, 2014–2017 рр.** – політичні відносини у Львівській області після перемоги «помаранчевої революції» та Революції Гідності нагадували спроби втілення в практику «львівської версії» регіонального політичного режиму (на кшталт 1991–1997 рр.), однак через переважання централізаторських тенденцій «Центру» не знайшли своєї реалізації. Причиною цього були дії Президентів В. Ющенко та П. Порошенка, їхнє прагнення

монополізувати політичний простір Львівщини, утвердити в ньому середовище з домінуючим політичним актором, що на практиці вело до зміни рівнів взаємодії суб'єктів політичного життя від «боротьби за правилами» чи «співтовариства еліт» до «переможець отримує все», що створювало нові поля напруги, не сприяючи формуванню стабільного, передбачуваного політичного процесу (стадія невизначеності). Перемога на місцевих виборах 2015 р. традиційних для Львівщини політичних партій національно-демократичного спрямування, пропрезидентських сил лише посилювало загрозу «випробування владою», втрати через вимоги політичної доцільності плюралістичних тенденцій, які традиційно існували в політичному житті регіону, що разом зі зміною «правил гри» у взаємодії суб'єктів політики, поляризацією і посиленням конфлікту інтересів між елітними групами відкривало перспективу як чергової ротації регіональних політичних акторів, так і трансформації регіонального політичного режиму Львівщини.

Щодо перспектив утвердження у Львівській області чітко вираженого регіонального політичного режиму, то це залежить від успіху процесів демократизації суспільно-політичного життя країни, встановлення відповідальних і партнерських взаємин по лінії «Центр–Регіон». Новий шанс у гармонізації відносин останніх з'явився з початком втілення в практику державної регіональної політики, реформування принципів функціонування органів місцевої влади, зокрема, програм «Децентралізація та реформа місцевого самоврядування» (2014 р.), «Стратегія сталого розвитку «Україна–2020» (2014 р.), Закону України «Про засади державної регіональної політики» (2015 р.), які спрямовані на посилення координації і узгодження дій державних структур усіх рівнів і регіонального самоврядування, на державне сприяння і прискорене втілення в життя програм соціально-економічного розвитку місцевих громад. Зрозуміло, що ці заходи, передбачаючи втілення нового алгоритму взаємодії між владою, бізнесом, громадянським суспільством (відповідного суспільного договору), за рахунок отримання нових ресурсів і повноважень органами місцевого самоврядування, включаючи застосування принципів субсидіарної відповідальності як необхідного елемента в становле-

нні багаторівневих політичних відносин, спрямовані на відхід від неефективної адміністративно-політичної моделі, яка існувала в країні, забезпечення сприятливого клімату на рівні регіону.

1. Крюков О. І. Політико-управлінська еліта України як чинник державотворення: Монографія / за наук. ред. Е. А. Афоніна / О. І. Крюков. – К.: Вид-во НАДУ, 2006. – 256 с.

2. Регіональний портрет України / за заг. ред. Ю. Тищенко; укладачі: С. А. Горобчишина, Т. В. Колосова, М. В. Лацба, К. А. Михайличенко, О. І. Целуйко, О. А. Ярош. – К.: Український незалежний центр політичних досліджень, 2003. – 336 с.

3. Рейтинг інвестиційної привабливості регіонів / Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, КМІС. – К., 2013. – С.6–28 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.invest-lvivregion.com/UserFiles/File/Rejting_invest.pdf

4. Кармазіна М. С. Політичний регіон: підстави формування та функціонування / М. С. Кармазіна // Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2016/1 (81). – С.4–23.

5. Карозерс Т. Конец парадигмы транзита / Т. Карозерс // Политическая наука: сб. научн. трудов. – 2003. – №2. – С.42–65 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://edu.kpfu.ru/pluginfile.php/49090/mod_resource/content/1/%D0%A0%D0%9E%D0%97%D0%95%D0%A0%D0%A1%20%D0%9A%D0%9E%D0%9D%D0%95%D0%A6%20%D0%9F%D0%90%D0%A0%D0%90%D0%94%D0%98%D0%93%D0%9C%D0%AB%20%D0%A2%D0%A0%D0%90%D0%9D%D0%97%D0%98%D0%A2%D0%90.pdf

6. Куценко О. Тенденции формирования и структура региональной элиты на Украине / О. Куценко // Этнические и региональные конфликты в Евразии / общ. ред. А. Зверева, Б. Копитерс, Д. Тренин. – Книга 2. Россия, Украина, Белоруссия. – М.: Весь мир, 1997. – С.194–209 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://poli.vub.ac.be/publi/etni-2/kutsenko.htm>

7. Десяті роковини першого демократичного скликання. Список депутатів обласної ради 1990–1994 рр. // Поступ. – 2000. – 27–28 травня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://postup.brama.com/000527/92_10_1.html

8. Україна: політична історія ХХ століття. ХХ – початок ХХІ ст. / редада.: В. М. Литвин (голова) та ін.; редкол.: В. А. Смолій, Ю. А. Левенець (співголови) та ін. – К.: Парламентське вид-во, 2007. – 1028 с.

9. Деревінський В. Економічні аспекти діяльності В. Чорновола у 1990-х роках / В. Деревінський // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. – 2014. – Вип.19, ч.1. – С.219–224 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [file:///D:/Admin/Favorites/Downloads/Un_msm_2014_19\(1\)_29.pdf](file:///D:/Admin/Favorites/Downloads/Un_msm_2014_19(1)_29.pdf)

10. Камінський А. На перехідному етапі. «Гласність», «перебудова» і «демократизація» на Україні [з передмовою М. Прокопа] / А. Камінський. – Мюнхен: Український вільний університет, 1990. – 623 с.

11. Декрет Львівської обласної ради народних депутатів «Про владу». 26 квітня 1990 р. // Перші кроки незалежності «До 26-ї річниці прийняття Декларації про державний суверенітет України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.archivelviv.gov.ua/materials/exhibitions/pershi-kroki-do-nezalezhnosti-do-26-richnici-priinjattja-deklaraciji-pro-derzhavnii-suverenitet-ukrajini/3638/>

12. Одушкін О. Регіональна аналітика. Огляд №17, червень 2004 року / Одушкін О. // Український незалежний центр політичних досліджень. – К., 2004. – 11 с.

13. Онисько Н. Кому належать львівські ЗМІ / Н. Онисько // Наші гроші. Львів. – 2013. – 29 серпня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lviv.nashigroshi.org/2013/08/29/komu-nalezhat-lvivski-zmi/>

14. Адамович С. В. Соборність та регіональний розвиток у суспільно-політичному житті незалежної України / С. В. Адамович. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2009. – 884 с.

15. Семків В. Чорновіл. Ідея федералізму та її трансформації / В. Семків // ZBRUC. – 2014. – 24 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zbruc.eu/node/30884>

16. Кобута С. «Галицька асамблея» 1991 року: політичний проект чи спроба регіонального співробітництва? / С. Кобута // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – 2011. – Вип.19. – С.21–32.

17. Правляча еліта сучасної України. Аналітична доповідь. № 10. – Київ. – Січень 1998 / М. Шульга, О. Потехін, Н. Бойко, О. Парохонська, Т. Шульга / Інститут соціології НАН України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://i-soc.com.ua/institute/elit.pdf>

18. Закон Української РСР «Про місцеві Ради народних депутатів України та місцеве самоврядування» (1990 р.) // Верховна Рада України. Офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/533-12/page>

19. Татаренко Т. М. Регіональний фактор у політичному житті України (політико-правові аспекти): монографія / Т. М. Татаренко / НАН України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень. – Луганськ: Вид-во СЧУ ім. В. Даля, 2005. – 415 с.

20. Рибалка С. В. Політичні еліти регіонів: підходи до теоретичної ідентифікації / С. В. Рибалка // Грані. – 2012. – №9 (89). – С.95–99.

21. Призначення нового губернатора Львівщини не пов'язане із виборами 2015 року, тут вирішуються більш приземлені питання, – Андрій Дуткевич // OSP-UA.info. – 2013. – 4 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osp-ua.info/interview/9826-priznachennja-novogo-gubernatora-lvivschini-ne-povjazane-iz-viborami-2015-roku-tut-virishuutsja-bils.html>

22. Нестеренко К. Претенденти на губернаторський «трон». ЧАСТИНА I: Захід / К. Нестеренко, А. Вацик // Уніан. – 2014. – 24 листопада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unian.ua/politics/1013204-pretendenti-na-gubernatorskiy-tron-chastina-i-zahid.html>

23. Мокрик Д. Місцеві вибори: виборча система vs Львівська облрада / Д. Мокрик // Zaxid.net. – 2010. – 19 жовтня [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

https://zaxid.net/mistsevi_vibori_viborcha_sistema_vz_lvivska_oblrada_n1113788

24. Батенко Т. Давимука – представник Президента: Записки керівника прес-служби. Частина XX / Т. Батенко // Поступ. – 2003. – 6 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://postup.brama.com/dinamic/i_pub/usual.php?what=17326

25. Давымука Степан Антонович // Политическая элита украинских регионов. Интернет-проект Центра славянских исследований при Хоккайдском университете совместно с Центром социально-политических исследований (Фонд «Диалог», г. Киев) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/ukrregions/>

26. Львівські обласну раду очолив Микола Горинь // Свобода. Український щоденник. – 1992. – 9 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.svoboda-news.com/arxiv/pdf/1992/Svoboda-1992-068.pdf>

27. Кисилівська Н. Микола Горинь, громадсько-політичний діяч, брат Богдана та Михайла Горинів / Н. Кисилівська // Укрінформ. – 2016. – 24 серпня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2071333-mikola-gorin-gromadskopolitichnij-diac-brat-bogdana-ta-mihajla-goriniv.html>

28. Батенко Т. Як знімали Миколу Гориня, або Мистецтво відставки: Записки керівника прес-служби. Частина III / Т. Батенко // Поступ. – 2003. – 19 липня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://postup.brama.com/usual.php?what=12005>

29. Львівська область. Історична довідка // Фонд державного майна України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.spfu.gov.ua/ua/regions/lviv/region-history.html>

30. Україна: рік після виборів. Львівська область / Львівське представництво Громадянської мережі ОПОРА [Неберикут О., керівник групи експертів] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://parlament.org.ua/docs/uploads/doc/Lviv1.pdf>

31. Аналіз списків кандидатів в депутати обласної та міських рад у Львівській області // Вголос. – 2006. – 10 лютого [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vgolos.com.ua/articles/analiz_spyskiv_kandydativ_v_deputaty_oblasnoi_ta_miskyh_rad_u_lvivskiy_oblasti_103358.html?print

32. Харченко Л. В. Політична культура регіональних політичних еліт: можливі підходи до вивчення (на прикладі Львівської області) / Л. В. Харченко // Стратегічні пріоритети. – 2007. – №4(5). – С.27–32.

33. Електоральні процеси України в регіональному вимірі: Буковина і Закарпаття: монографія / під ред. А. Круглашова і М. Токаря; [ред. кол.: М. Зан, М. Гуйтор, Ю. Остапеч, Н. Ротар; відп. за вип. М. Токар]; НДІ політичної регіоналістики (Ужгород), НДІ європейської інтеграції та регіональних досліджень (Чернівці). – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2014. – 552 с.

34. Абросимов В. Западный «папа» неясной ориентации / В. Абросимов // Украина криминальная. – 2004. – 9 серпня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cripo.com.ua/index.php?sect_id=2&aid=2207

35. На Львівщині зареєстровано 63 мільйонери // Zaxid.net. – 2011. – 24 травня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zaxid.net/na_lvivshhini_zareyestrovano_63_milyoneri_n1129828

36. Корнієнко В. О. Політико-культурні орієнтації владної еліти періоду становлення незалежності / В. О. Корнієнко, В. В. Добіджа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/11940/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%BE>

37. Фурдычко Орест Иванович // Политическая элита украинских регионов. Интернет-проект Центра славянских исследований при Хоккайдском университете совместно с Центром социально-политических исследований (Фонд «Диалог», г. Киев) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/ukregions/>

38. Лобан Ю. Від Давимуки до Синютки. Градоначальники міста ЛОДАтова (ч.1) / Ю. Лобан // Форпост. Громадський портал Львова. – 2017. – 31 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forpost.lviv.ua/txt/vlada/2435-hradonachalnyku-mista-lodatova>

39. Лобан Ю. Слідами колишніх «есдеків». Сергій Медведчук та Ігор Шурма / Ю. Лобан // Форпост. Громадський портал Львова. – 2017. – 27 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forpost.lviv.ua/txt/personalii/3072-vchorashni-hospodari-lvivshchynu-slidamy-kolyshnikh-esdekiv>

40. Сирцов О. Голова Львівської облради Михайло Сендак: Сергій Медведчук мене боїться й навіть не заходить до сесійної зали / О. Сирцов // Україна молода. – 2004. – 12 лютого [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/118/115/3715/>

41. Балинський І. Чого очікувати від львівського губернатора під час президентських перегонів? / І. Балинський, Т. Кухар // Львівський портал. – 2004. – 10 серпня <http://portal.lviv.ua/uncategorized/2004/08/10/155006>

42. Янків Мирон Дмитриевич // Политическая элита украинских регионов. Интернет-проект Центра славянских исследований при Хоккайдском университете совместно с Центром социально-политических исследований (Фонд «Диалог», г. Киев) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/ukrregions/>

43. Останній бій олігарха / Вголос. – 2012. – 26 червня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vgolos.com.ua/articles/ostanniy_biy_oligarha_106833.html?print

44. Маркітанов В. Регіональна політична еліта Львівщини: тенденції розвитку / В. Маркітанов // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2009. – Вип. 21 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vlp.com.ua/files/26_47.pdf

45. Яценко Д. У Львові буде референдум / Д. Яценко // Поступ. – 2002. – 15–16 січня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://postup.brama.com/20115/3_2_3.html

46. Референдум про спеціальний статус Львова: хронологія подій // Поступ. – 2002. – 7 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://postup.brama.com/dinamic/i_pub/usual.php?what=1038

47. Цибулько В. Битва за Львів. Президентські вибори дають старт місцевим баталіям у Львові / В. Цибулько // Ліга. Блоги. – 2009. – 20 листопада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blog.liga.net/user/tsybulko/article/3332.aspx>

48. Сендак Михаил Дмитриевич // Политическая элита украинских регионов. Интернет-проект Центра славянских исследований при Хоккайдском университете совместно с Центром социально-политических исследований (Фонд «Диалог», г. Киев) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/ukrregions/>

49. «Наша Україна» – СДПУ(о) популярність проти ефективності // Вголос. – 2004. – 28 січня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vgolos.com.ua/articles/nasha_ukraina_sdpuo_populyarnist_protuy_efektyvni_osti_106364.html?print

50. Сендега Александр Степанович // Политическая элита украинских регионов. Интернет-проект Центра славянских исследований при Хоккайдском университете совместно с Центром социально-политических исследований (Фонд «Диалог», г. Киев) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/ukrregions/>

51. Олександр Сендега. Неофіційна біографія // Вголос. – 2005. – 26 вересня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vgolos.com.ua/articles/oleksandr_sendega_neofitsiyana_biografiya_104185.html?print

52. Романюк А. Львівщина: портрет на фоні президентських виборів-2004 / А. Романюк, Л. Скочиляс, Ю. Шведа, М. Бучин, В. Варгас. – Львів: ЦПД, 2004. – с.96.

53. В області спостерігається перманентне протистояння між різними гілками влади // Galinfo. – 2007. – 16 травня [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://galinfo.com.ua/news/v_oblasti_sposterigaietsya_permanentne_protystoyann_ya_mizh_riznyumu_gilkamy_vlady_22894.html

54. Чи є життя після Олійника? // Вголос. – 2005. – 22 липня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vgolos.com.ua/articles/chu_ie_zhyttya_pislya_oliynuka_104532.html?print

55. П'єцух М. Петро Олійник: мою долю визначить Президент. Можу бути й водієм / М. П'єцух // Україна молода. – 2005. – 13 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/573/115/20748/>

56. В РАЙдержадміністраціях – ПЕКЛО // Вголос. – 2005. – 25 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vgolos.ua/articles/v_rayderzhadministratsiyah_peklo_104977.html?print

57. Райони матимуть керівників, керівники матимуть райони... // Вголос. – 2005. – 22 лютого [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vgolos.com.ua/articles/rayony_matymut_kerivnykiv_kerivnyky_matymut_rayony_106266.html?print

58. В РАЙдержадміністраціях – ПЕКЛО-3 // Вголос. – 2005. – 6 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vgolos.com.ua/articles/v_rayderzhadministratsiyah_peklo3_104975.html?print

59. Моніторинг виборчого процесу у Львівській області. Березень 2006 // Виборчий процес–2006 в Україні: політико-правові аспекти та регіональні особливості / укл. А. С. Романюк, Л. С. Скочиляс. – Львів: ЦПД ЛНУ ім. І. Франка, 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://postua.info/an_zvit_2006/an_zvit_2006_content.htm

60. Сирцов О. Сам собі – губернатор Львівщини / О. Сирцов // Ua-reporter. – 2008. – 6 червня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua-reporter.com/novosti/31310>

61. Яремчук В. Д. Міський політичний режим у Львові: внутрішні і зовнішні чинники формування та еволюції / В. Д. Яремчук // Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2016/1 (81). – С.88–109.

62. Кадрова чехарда на Львівщині // Вголос. – 2010. – 17 червня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vgolos.com.ua/articles/kadrova_cheharda_na_lvivshchyni_112337.html?print

63. Політична карта Львівської області // Опора. – 2012. – 14 червня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.oporaua.org/novyny/1478-politychna-karta-lvivskoji-oblasti>

64. Політична карта Львівської області. Вибори Президента. 2014 // ОПОРА [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://app.box.com/s/73cdownpsw0mb5agjsww>

65. Возний А. Київ має шанс отримати підконтрольну Львівську обласну раду: список депутатів / А. Возний // Galinfo. – 2010. – 27 жовтня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://galinfo.com.ua/news/kyiv_maie_shans_otrymaty_pidkontrolnu_lvivsku_oblasnu_radu_spysok_deputativ_77086.html

66. Місцеві вибори 2010 р. // Центральна виборча комісія України. Офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2010/wp001>

67. Максимець Б. В. Вплив національної ідентичності на результати місцевих виборів початку ХХІ ст. в Україні / Б. В. Максимець // Грані. – 2013. – №10 (102). – С.40–45.

68. На Львівщині «Свобода» має 4 голови райрад, ПР – лише двох // Zaxid.net. – 2010. – 8 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zaxid.net/na_lvivshhini_laquosvobodaraquo_maye_4_golovi_rayrad_pr_nd_azh_lishe_dvoh_n118000

69. Опозиція на місцях готова співпрацювати з Партією регіонів, – експерт // Zaxid.net. – 2010. – 12 листопада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zaxid.net/opozitsiya_na_mistsyah_gotova_spivpratsyuvati_z_partyeyu_regioniv_ndazh_ekspert_n116020

70. Рогач А. Новим головою Самбірської районної ради став Геннадій Миколайович Дейниченко / А. Рогач // Турка – перлина Карпат. – 2010. – 23 листопада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://turka-ua.net/news/2010-11-23-293>

71. Львівщина притримується до свого «блудного сина» // Укррудпром. – 2010. – 22 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrudprom.com/digest/Lvvshchina_pridivlyatsya_do_svogo_bludnog_o_sina.html

72. Нога Х. Костюк «більш своя людина» для влади, – політолог / Х. Нога // ZAXID.NET. – 2011. – 2 листопада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zaxid.net/news/showNews.do?kostyuk_bilsh_svoya_lyudina_dlya_vladi_politolog&objectId=1240209

73. Львовскую ОГА возглавил человек, которого задерживали в обществе криминальных авторитетов // Досье. – 2013. – 18 марта [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dosye.com.ua/articles/2013-03-18/lvovskuju-oga-vozglavil-chelovek-kotorogo-zaderzhivali-v-obwestve-kriminalnyh-avtoritetov/42400/>

74. Лобан Ю. Від Давимуки до Синютки. Градоначальники міста ЛОДАтова (ч.3) / Ю. Лобан // Форпост. – 2017. – 19 квітня [Електронний

ресурс]. – Режим доступу: <http://forpost.lviv.ua/txt/vlada/2842-vid-davymuky-do-syniutky-hradonachalnyky-mista-lodatova-ch3>

75. Інвестиції у Львівській області. Статистичний збірник. 2012 / Головна служба статистики України, Головне управління статистики у Львівській області. – Львів, 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lv.ukrstat.gov.ua/ukr/publ/2013/ZB062012Y13_1.pdf

76. Статистичний щорічник України за 2013 рік / Державна служба статистики України / за ред. Осауленко О. Г. – К., 2014. – 533 с.

77. Дем'янюк О. Недовіра Костюку – дубль перший / О. Дем'янюк // Поступ. – 2012. – 1 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://postup.brama.com/usual.php?what=73428>

78. Рак Р. На Львівщині змінилася влада / Р. Рак // ZBRUC. – 2013. – 4 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/2861>

79. Колодію невідгідно висловлювати Салу недовіру, – ЗМІ // Info. – 2013. – 4 листопада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dyvys.info/2013/11/04/kolodiyu-nevyhidno-vyslovyuvaty-salu-nedoviru-zmi/>

80. Мокрик Д. «Всі пазли будуть складені» / Д. Мокрик // ZAXID.NET. – 2013. – 3 листопада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zaxid.net/news/showNews.do?vsi_pazli_budut_skladeni&objectId=1296623

81. Сало пообіцяв вивчити біографію Петра Колодія // ЗІК. – 2013. – 7 листопада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zik.ua/news/2013/11/07/salo_poobitsyav_vyvchyty_biografiyu_petra_kolodiya_438659

82. «Свобода» змушує своїх голів РДА звільнитися // За лаштунками. – 2014. – 20 листопада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zl.if.ua/svoboda-zmushue-svojih-holiv-rda-zvilnyatysya/>

83. Мірошниченко І. Що «натворила» Ірина Сех / І. Мірошниченко // Українська правда. Блоги. – 2014. – 24 червня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/miroshnychenko/53a932f5eed07/>

84. Так не звільняли навіть за Януковича, – екс-голова Яворівської РДА // Galinfo. – 2014. – 26 жовтня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://galinfo.com.ua/news/tak_ne_zvilnyaly_navit_za_yanukovycha_eksgolova_yavorivskoi_rda_175002.html

85. Синютка Олег Михайлович. Председатель Львовской областной государственной администрации // LB.ua. – 2015. – 12 жовтня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://lb.ua/file/person/3052_sinyutka_oleg_mihaylovich.html

86. Лобан Ю. Мільйонери від колії. Брати Дубневичі (ч.2.) / Ю. Лобан // Форпост: громадський портал Львова. – 2016. – 23 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://forpost.lviv.ua/txt/personalii/79-milionery-vid-kolii-braty-dubnevychi-ch2?fb_comment_id=1173311072718512_1202442669805352#f15ee5d8b881144

87. Олег Синютка, голова Львівської облдержадміністрації. Президент має сентименти до Львівщини. Інтерв'ю // Укрінформ. – 2016. – 11 січня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politycs/1941535-oleg-sinyutka-golova-lvivskoji-oblderjadministratsiji.html>

88. Гройсману крісло віце-прем'єра запропонували після того, як від нього відмовився Садовий // 20 хвилин. – 2014. – 28 лютого [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vn.20minut.ua/Podii/groysmanu-krislo-vitse-premera-zaproponovali-pislya-togo-yak-vid-nogo--10318330.html>

89. П'єцух М. Відсидітися у ратуші. Як Садовий загнав себе в пастку / М. П'єцух // Українська правда. – 2016. – 29 червня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2016/06/29/7113126/>

90. Альтернативним кандидатом на посаду Президента України став Садовий // Страйк. Перший соціальний портал. – 2014. – 20 травня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://firstsocial.info/news/alternativnim-kandidatom-na-posadu-prezidenta-ukrayini-stav-sadoviy>

91. Позачергові вибори народних депутатів України. 2014 // Центральна виборча комісія. Офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp302?PT001F01=910&pf7171=185>

92. Жартовська М. Андрій Садовий: якби я сьогодні подав у відставку, у Львові була би біда / М. Жартовська // Українська правда. – 2015. – 12 січня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2015/01/12/7054714/>

93. Кравець Р. Битва за Львів. Приборкати амбітного Садового / Р. Кравець // Українська правда. – 2015. – 19 серпня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2015/08/19/7078314/>

94. Николай Томенко: «Премьер Тимошенко может набрать 226 голосов, и Ярьсько может, и Саакашвили тоже» // LB.ua. – 2015. – 9 листопада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://lb.ua/news/2015/11/09/320471_nikolay_tomenko_premier_timoshenko.html

95. Буковский Д. Новые феодалы: как разделилась страна после выборов / Д. Буковский, Е. Силенко, Ю. Васильченко, Ю. Вишневыский // ДС. – 2015. – 28 листопада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dsnews.ua/politics/novye-feodaly-kak-razdelilas-strana-posle-vyborov-28112015102100>

96. Львівська обласна рада / Місцеві вибори 2015 р. // Центральна виборча комісія. Офіційний веб-сервер [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/PVM057?PID112=12&PID102=2962&PF7691=2962&PT001F01=100&gej=0&pt00_001f01=100

97. Бортник Р. Новый политический баланс Украины: кто будет контролировать украинские регионы после местных выборов / Р. Бортник // Украинский институт анализа и менеджмента политики [Електронний

ресурс]. – Режим доступу: <https://uiamp.org.ua/novyuy-politicheskiy-balans-ukrainy-cto-budet-kontrolirovat-ukrainskie-regiony-posle-mestnyh-vyborov>

98. Лашук Т. Олег Синютка: «Я не бачу на сьогодні підстав відсторонення Садового з посади мера» / Т. Лашук // LB.ua – 2017. – 1 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://lb.ua/news/2017/04/01/362794_oleg_sinyutka_ya_bachu_sogodni.html

99. Онисько Н. БрАТІ по бюджету / Н. Онисько // Наші гроші. Львів. – 2016. – 15 листопада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lviv.nashigroshi.org/2016/11/15/braty-po-byudzhetu/>

100. Лабойко О. району Дубневича дали майже чверть грошей, виділених усій Львівщині / О. Лабойко // ZAXID.NET. – 2016. – 24 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zaxid.net/news/showNews.do?rayonu_dubnevicha_dali_mayzhe_chvert_groshey_vidilениh_usiy_lvivshhini_derzhfondom&objectId=1386777

101. Львівська обл., Львівська міська рада // Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 2015. Офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/PVM057?PID112=30&PID102=3670&PF7691=3670&PT001F01=100&rej=0&pt00_t001f01=100

102. Садовий, депутати і узурпація VII скликання // Galinfo. – 2015. – 26 листопада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://galinfo.com.ua/articles/sadovuyu_i_deputaty_i_uzurpatsiya_vii_sklykannya_212743.html

103. Топ-10 перспективних українських політиків на 2016 год // РІАНОВОСТИ Україна. – 2016. – 2 січня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rian.com.ua/analytics/20160102/1002989885.html>

104. Трепак В. Спецоперація «львівське сміття» / В. Трепак // Zaxid.net. – 2017. – 20 червня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zaxid.net/spetsoperatsiya_lvivske_smittya_n1429207

105. Порошенко запевнив, що не кине львів'ян сам на сам зі «смітцевою проблемою» // 112ua. – 2017. – 20 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ua.112.ua/golovni-novyni/poroshenko-zapevnyv-shcho-ne-kyune-lvivian-sam-na-sam-zi-smittievoiu-problemoiu-378895.html>

106. П'єсх М. Скорені голодом та ігнором: як «самопоміч» йшла з Банкової / М. П'єсх // Українська правда. – 2017. – 26 червня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2017/06/26/7147931/>